

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Запорізький національний технічний університет

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
“БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ”
для студентів спеціальності
6.030508 «ФІНАНСИ І КРЕДИТ»,
з подальшою можливістю навчання
за спеціалізацією 7.03050801 «Фінанси і кредит»
всіх форм навчання

ЧАСТИНА 2

2014

Конспект лекцій з дисципліни «БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ» для студентів спеціальності 6.030508 «Фінанси і кредит» з подальшою можливістю навчання за спеціалізацією 7.03050801 «Фінанси і кредит» всіх форм навчання частина 2/ Укладач к.е.н. доц. О.Ф. Андросова, ст. викладач, О.В. Шестопалова, Запоріжжя: ЗНТУ, 2014.- 78 с.

Укладачі: к.е.н. доц. О.Ф. Андросова, ст. викладач, О.В. Шестопалова

Рецензент: к.е.н., доц. І.І. Куриленко кафедри «Маркетингу»

Відповідальний за випуск: к.е.н. проф. Ж.К. Нестеренко

Затверджено
на засіданні кафедри «Фінанси і кредит»
Протокол № 10 від 20.06.2014 р.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 3. ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	112
3.1. Депозитні операції комерційних банків з юридичними особами. . . .	112
3.1.1. Економічний зміст депозитних операцій, їх класифікація та загальна характеристика.	112
3.1.2. Механізм здійснення строкових депозитних операцій з юридичними особами	116
3.1.3. Правила бухгалтерського обліку депозитних операцій	118
3.1.3.1. Облік номіналу депозиту	119
3.1.3.2. Процентні витрати	120
3.1.3.3. Погашення депозиту.	121
3.1.3.4. Облік депозитних операцій в іноземній валюті	123
РОЗДІЛ 4. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	124
4.1. Основні теоретичні положення кредитних операцій та їх облік у банках	124
4.1.1. Сутність, принципи та функції кредиту, його роль в економіці.	124
4.1.2. Форми та види банківського кредиту.	127
4.1.3. Організація кредитної роботи в банку.	130
4.1.4. Облік кредитних операцій.	133
4.2. Організація банківського кредитування.	144
4.2.1. Поняття і складові кредитної політики банку.	144
4.2.2. Етапи процесу кредитування.	148
4.2.3. Плата за кредит.	151
4.3. Система оцінки кредитоспроможності позичальника банку.	154
4.3.1. Поняття та сутність кредитоспроможності клієнта банку	154
4.3.2. Підходи до оцінки кредитоспроможності позичальника.	159
4.3.3. Визначення класу позичальника банку, формування резервів під кредитні ризики та їх облік	163
4.3.4. Основні засади проведення оцінки кредитоспроможності позичальників зарубіжними банками	175

РОЗДІЛ 3 ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

3.1 Депозитні операції комерційних банків з юридичними особами

3.1.1 Економічний зміст депозитних операцій, їх класифікація та загальна характеристика

Депозит (вклад) (від лат. *depositum* — *переданий на збереження*) — кошти, внесені в комерційний банк клієнтами — фізичними чи юридичними особами, які зберігаються на їх рахунках і використовуються відповідно до режиму рахунку і банківського законодавства.

Особливість депозиту полягає в його двоїстій природі. Для вкладника депозит є потенційними грошима, які він може пустити в обіг. Але водночас "банківські гроші" приносять дохід у вигляді процентів. Тобто, з одного боку, це грошові ресурси, а з іншого — це капітал, що приносить прибуток. Перевага депозиту перед готівкою полягає в тому, що депозит приносить дохід, а не долік — в тому, що депозит приносить дохід нижчий порівняно з тим, який приносить звичайний капітал. Цей нижчий дохід — сутність природи банку: платити за депозити дешевше, розміщувати дорожче.

В Україні порядок залучення комерційними банками коштів юридичних і фізичних осіб на депозитні рахунки регламентується "Правилами здійснення депозитних операцій для банківських депозитів", затвердженими постановою правління НБУ від 30.06.98 р. № 250.

Згідно з цими правилами **депозитна операція** — це операція із залучення коштів на вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів.

Суб'єктами депозитних операцій є комерційні банки, які виступають як позичальники, та кредитори — власники коштів. Об'єктом депозитних операцій є кошти, передані комерційному банку на умовах, визначених двосторонньою угодою.

Принципи організації депозитних операцій:

— депозитні операції здійснюються таким чином, щоб сприяти отриманню банківського прибутку або створювати умови для отримання прибутку в майбутньому;

— у процесі організації забезпечується різноманітність суб'єктів депозитних операцій та поєднання різних форм депозитів;

— у процесі здійснення банківських операцій забезпечується взаємозв'язок і взаємоузгодження між депозитними і кредитними операціями

за термінами і сумами;

— особлива увага в процесі організації депозитних операцій приділяється строковим депозитам, які сприяють підтримці ліквідності балансу банку;

— у процесі організації депозитних операцій з метою забезпечення ліквідності діяльності банку щодо залучених коштів юридичних та фізичних осіб формуються обов'язкові резерви згідно з чинним законодавством (банки прагнуть, щоб резерви вільних коштів були мінімальними);

— прагнення розширення спектра банківських послуг, підвищення якості і культури обслуговування клієнтів, що має сприяти залученню депозитів.

У банківській практиці депозити класифікують:

А) За категоріями депонентів:

- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити фізичних осіб;
- депозити банків.

Б) За способом оформлення:

- іменні депозити;
- депозити на пред'явника.

В) За строками використання:

- депозити до запитання;
- депозити на визначений термін (строкові);
- ощадні вклади.

Депозити за своїм економічним значенням можуть бути як пасивними, так і активними.

Активні депозити — розміщення банківських коштів на вклади в інші банки. Депозитні операції можуть бути активними лише на міжбанківському кредитному ринку.

Пасивні депозити — це кошти, залучені банком.

Депозити до запитання — це кошти, що знаходяться на поточних, бюджетних рахунках, кореспондентських рахунках комерційних банків і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах.

Умови сплати процентів за залишками коштів на цих рахунках визначаються у двосторонніх угодах при їх відкритті. Вклади до запитання призначені для здійснення розрахунків. До них відносять кошти на поточних, бюджетних рахунках, кошти підприємств і організацій у розрахунках; кошти на кореспондентських рахунках за розрахунками з іншими банками, кредитні

залишки на рахунках іноземних банків — кореспондентів. Залишки цих коштів постійно змінюються, мають короткостроковий характер.

До депозитів до запитання можна віднести контокорентний рахунок і рахунок за овердрафтом.

Особливості депозитного рахунку до запитання:

— внесення і зняття грошей здійснюється як частинами, так і повністю у будь-який час без обмежень;

— кошти можуть бути зняті з рахунку як у готівковій, так і безготівковій формах;

— депозитний відсоток або зовсім не виплачується банком, або є досить низьким;

— вкладник сплачує комерційному банку комісійні за користування рахунком у вигляді фіксованої місячної плати або за кожний виписаний платіжний документ;

— за депозитом до запитання банк зобов'язаний зберігати мінімальний резерв в НБУ (може бути у більшій пропорції, ніж закладами на строк).

У більшості банків вклади до запитання становлять найбільшу частку в структурі залучених коштів. Це найбільш дешеве джерело банківських ресурсів. Власник рахунку може в будь-який момент вилучити кошти, тому банк повинен мати завжди високоліквідні активи за рахунок зменшення частки менш ліквідних, але таких, що дають високі доходи. Тому на залишок коштів на рахунках до запитання виплачуються низькі відсотки. Незважаючи на високу мобільність коштів на рахунках до запитання, є можливість визначити їх мінімальний нерухомий залишок і використати його як стабільний позичковий ресурс.

Для комерційного банку вклади до запитання є трудомісткими і дохід від комісійних зборів за обслуговування рахунків не завжди покриває ці витрати.

Банки зацікавлені у вкладах до запитання з двох причин:

— клієнти мають залишки грошей на рахунку і виникає можливість для банку використовувати ці залишки для короткострокового кредитування і отримання доходу;

— банк має можливість надати клієнту повний спектр банківських операцій та послуг.

Депозити на визначений термін — це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у комерційному банку протягом встановленого терміну, який визначається при їх відкритті.

До них належать:

- депозитні рахунки юридичних осіб;
- рахунки з обліку ощадних (депозитних) сертифікатів;
- строкові і цільові рахунки фізичних осіб;
- рахунки зі збереження бюджетних коштів або коштів з фінансування капітальних вкладень на відповідний термін, у визначений період.

За строковими депозитами банки виплачують клієнтам дохід у вигляді процентів, які залежать від величини і терміну депозиту. Комерційний банк зацікавлений у залученні вкладів на визначений термін, тому що вони стабільні й дають змогу банку використовувати кошти вкладників протягом тривалого часу.

За терміном строкові депозити класифікують так:

- депозити терміном до 1 місяця;
- депозити терміном від 1 до 3 місяців;
- депозити терміном від 3 до 6 місяців;
- депозити терміном від 6 до 12 місяців;
- депозити терміном більше 1 року;
- депозитні сертифікати.

Якщо вкладник продовжує зберігати гроші на депозитному рахунку після обумовленого терміну, він може розпоряджатися ним як поточним рахунком.

Перевагою строкових депозитних рахунків для клієнтів є отримання високого процента, а для банку — можливість використання прогнозованих ресурсів для кредитування.

Недоліком строкових депозитів для клієнтів є низька ліквідність їх і неможливість використання для розрахункових і поточних платежів, а також для отримання готівки.

Вклади коштів юридичних і фізичних осіб на депозитний рахунок банком оформляються шляхом:

- відкриття строкового депозитного рахунку з укладанням договору банківського вкладу (видачею ощадної книжки);
- видачі ощадного (депозитного) сертифіката.

Власник коштів замість відкриття депозитного рахунку може придбати ощадний (депозитний) сертифікат комерційного банку на умовах, передбачених правилами їх випуску та іншими правилами.

Ощадні вклади населення слугують власникам для накопичення грошових заощаджень.

Ощадні вклади населення *вигідні банку тим*, що вони, як правило, мають довгостроковий характер і, відповідно, можуть бути джерелом довгострокових вкладень.

Недоліки ощадних вкладів з погляду банку:

— великі витрати комерційного банку у зв'язку з виплатою підвищених відсотків і зниження таким чином маржі;

— залежність цих вкладів від різних чинників: політичних, економічних, психологічних, що підвищує загрозу швидкого відпливу коштів з цих рахунків і зниження ліквідності банку;

— нездатність банку відновити ці ресурси на постійній основі.

У зв'язку зі здійсненням депозитних операцій можуть виникнути такі *види ризиків*: строковий, ризик зміни відсоткової ставки, валютний.

Строковий ризик пов'язаний із вилученням вкладів до закінчення терміну, передбаченого договором, що негативно впливатиме на платоспроможність банку. Цей ризик ліквідності розглядається на основі теорії залишку А. Агнера, яка базується на "золотому банківському правилі" О. Хюбнера.

Ризик зміни відсоткової ставки можливий у разі домовленості про твердий відсоток при процентних ставках, що швидко змінюються.

Валютний ризик виникає, якщо у банківської установи є зобов'язання виплатити вклад в іноземній валюті і при цьому спостерігається девальвація гривні.

3.1.2 Механізм здійснення строкових депозитних операцій з юридичними особами

Працівник депозитного відділу комерційного банку заводить депозитну справу для кожного клієнта банку, якому відкрито депозитний рахунок.

Маючи намір розмістити тимчасово вільні кошти на строкові депозити, керівник підприємства подає до депозитного відділу лист-клопотання на ім'я голови правління банку з проханням прийняти на депозитний рахунок гроші на певний термін.

Якщо досягнуто згоди щодо термінів та відсотків на вкладені кошти, укладається депозитний договір у двох примірниках.

Депозитний договір засвідчує право банку управляти залученими від юридичних і фізичних осіб коштами і право вкладників отримати у чітко визначений строк суму депозитного вкладу та процентів за користування ним.

Основними реквізитами та умовами депозитного договору є:

— назва та адреса банку, який приймає депозит (вклад);

- назва та адреса власника коштів;
- дата внесення депозиту;
- величина депозиту;
- дата вимоги вкладником своїх коштів;
- процентна ставка за користування депозитом;
- сума процентів, яку належить виплатити;
- форма зарахування коштів на депозитний рахунок;
- форма повернення депозиту (вкладу) і процентів (для юридичної особи — номер поточного рахунку);
- зобов'язання банку повернути суму, внесену на депозит;
- підписи голови та головного бухгалтера банку, вкладників.

Після укладення депозитного договору заступник завідуючого депозитним відділом оформлює розпорядження операційному відділу про відкриття депозитного рахунку, де зазначається: номер виконавця, величина депозитної ставки, номер депозитного договору та термін його дії.

Клієнт протягом трьох робочих днів повідомляє податкову адміністрацію про відкриття депозитного рахунку.

Після укладення договору вкладник перераховує зазначену суму платіжним дорученням із поточного на депозитний рахунок.

Дохід за депозитним вкладом виплачується вкладникові за рахунок витрат банку і відноситься на балансовий рахунок 7021 (А) *"Процентні витрати за строковими коштами, які отримані від суб'єктів господарської діяльності"*.

Нарахування процентів здійснюється з моменту надходження на депозитний рахунок і до моменту повного списання коштів з рахунку вкладника на підставі розпорядження економіста відділу розрахункового обслуговування.

Відсотки нараховуються за календарне число днів або за методом "30/360", за допомогою номінальної процентної ставки (*метод рівних частин*) чи фактичної процентної ставки (*актуарний метод*), що дає змогу розподілити витрати, виходячи з поточної вартості депозиту в окремі періоди.

У разі використання номінальної ставки витрати банку на погашення процентів за депозитним вкладом визначатимуться за формулою:

$$\frac{\text{Сума депозиту} \times \text{Термін депозиту} \times \text{Процентна ставка}}{100 \times 365(360)}, \quad (3.1)$$

Нарахування процентів відображається в балансі комерційного банку в тому періоді, за який вони нараховані.

Сплата відсотків може здійснюватись:

- авансом (з початку дії договору);
- щомісячно до зазначеного в договорі числа кожного місяця;
- щоквартально;
- один раз на півроку;
- один раз на рік;
- одночасно з поверненням суми депозиту.

Нараховані проценти перераховують на поточний рахунок клієнта на підставі меморіального ордера.

На отриманий дохід у вигляді процентів за депозит нараховується податок на прибуток — 30 %.

Щомісячно в депозитну справу кожного клієнта додається виписка із депозитного рахунку.

Термін дії депозитного рахунку може бути пролонгований без укладання нового договору.

Для цього необхідно подати:

- лист-клопотання про продовження договору;
- додаткову угоду до депозитного договору.

Повернення депозитного вкладу юридичній особі здійснюється на її поточний рахунок. У разі зміни поточного рахунку вкладник зобов'язаний в триденний строк у письмовій формі повідомити про це комерційний банк.

3.1.3 Правила бухгалтерського обліку депозитних операцій

Бухгалтерський облік депозитних операцій ґрунтується на загальноприйнятих у міжнародній практиці принципах: безперервності діяльності; обережності; поділу звітних періодів; датування операції; окремого відображення активів і пасивів; переваги змісту над формою; оцінювання активів і пасивів. Він здійснюється за правилами, викладеними в "Інструкції з бухгалтерського обліку депозитних операцій установ комерційних банків України", що затверджена постановою Правління НБУ від 20.08.99 р. № 418.

Бухгалтерський (фінансовий) облік операцій із залучення, розміщення, погашення депозитів, нарахування та списання (отримання) витрат (доходів) за ними здійснюється за такими групами балансових рахунків:

- 120 "Кошти до запитання в Національному банку України";
- 150 "Кошти до запитання в інших банках";
- 151 "Строкові депозити, які розміщені в інших банках";
- 160 "Кошти до запитання інших банків";
- 161 "Строкові депозити інших банків";

- 260 "Кошти до запитання суб'єктів господарської діяльності";
- 261 "Строкові кошти суб'єктів господарської діяльності";
- 262 "Кошти до запитання фізичних осіб";
- 263 "Строкові кошти фізичних осіб";
- 350 "Витрати майбутніх періодів";
- 360 "Доходи майбутніх періодів";
- 601 "Процентні доходи за коштами, розміщеними в інших банках";
- 609 "Інші процентні доходи";
- 610 "Комісійні доходи за операціями з банками";
- 611 "Комісійні доходи за операціями з клієнтами";
- 620 "Результат від торговельних операцій";
- 701 "Процентні витрати за коштами, отриманими від інших банків";
- 702 "Процентні витрати за коштами суб'єктів господарської діяльності";
- 704 "Процентні витрати за коштами фізичних осіб";
- 709 "Інші процентні витрати";
- 710 "Комісійні витрати".

3.1.3.1 Облік номіналу депозиту

Депозит враховується на всю суму його номіналу на депозитному рахунку до моменту погашення. Залежно від методу виплати процентів за депозитами — за період або на період (авансом) — змінюється сума, що надходить від депонента. У будь-якому разі номінальна сума депозиту і сума, що враховується на депозитному рахунку, збігається.

За умовами виплати *процентів за період* проценти сплачуються періодично або в кінці терміну, визначеного депозитним договором. Згідно з умовами договору при сплаті процентів за період на дату залучення коштів здійснюється така бухгалтерська проводка:

Д-т: Поточний рахунок, кореспондентський рахунок, каса, депозитний рахунок

К-т: Депозити.

Проценти авансом сплачуються одночасно із внесенням коштів на депозит. Таким чином, номінал депозиту буде більшим, ніж сума, отримана від депонента, на суму сплачених авансом процентів. У разі сплати процентів авансом на дату залучення депозиту здійснюється така проводка:

Д-т: Поточний рахунок, кореспондентський рахунок, каса, депозитний рахунок — на суму номіналу депозиту за вирахуванням сплачених авансом процентів

Д-т: Витрати майбутніх періодів — на суму сплачених авансом процентів
К-т: Депозити — на суму номіналу.

3.1.3.2 Процентні витрати

Залучення коштів на депозит здійснюється за процентною ставкою, що визначається депозитним договором.

Для розрахунку нарахованих процентів комерційні банки можуть використовувати номінальну або фактичну процентну ставку.

При використанні *номінальної процентної ставки* сума процентів за депозитом розраховується шляхом множення номіналу депозиту на процентну ставку, що вказана в депозитному договорі.

За допомогою *фактичної процентної ставки* сума процентів визначається за певний період з урахуванням раніше сплачених процентів шляхом застосування номінальної процентної ставки до номіналу депозиту, збільшеного на суму раніше сплачених процентів.

Незалежно від методу накопичення процентів загальна сума нарахованих процентів на дату закінчення терміну дії депозитного договору не змінюється.

Банк може залучати депозити за фіксованою або плаваючою процентною ставкою. У разі залучення депозитів за *плаваючою процентною ставкою* банк (згідно з умовами договору) може застосовувати середньозважену або процентну ставку, що діяла на дату нарахування. Нарахування процентів за середньозваженою процентною ставкою здійснюється з урахуванням процентних ставок, що діяли протягом терміну депозитного договору.

Облік процентів за депозитами здійснюється за принципами нарахування і відповідності. Для обліку нарахованих процентів використовуються відповідні рахунки "Нарахованих витрат", на яких накопичуються нараховані проценти до настання строку їх сплати.

Нарахування процентів за депозитами відображається проводкою:

Д-т: Процентні витрати
К-т: Нараховані витрати.

Якщо дати нарахування і сплати процентів збігаються, то банк згідно з умовами договору та з урахуванням внутрішньої облікової політики може безпосередньо відносити відповідну суму процентів на рахунки витрат у кореспонденції з поточним рахунком вкладника. При цьому здійснюється така бухгалтерська проводка:

Д-т: Процентні витрати
К-т: Поточний рахунок клієнта.

Сплачені авансом проценти не рідше одного разу на місяць протягом терміну депозиту амортизуються з віднесенням відповідної суми на процентні витрати. При цьому здійснюється така бухгалтерська проводка:

Д-т: Процентні витрати
К-т: Витрати майбутніх періодів.

Якщо після закінчення дії депозитного договору депонент не отримує проценти, то згідно з умовами договору несплачені нараховані проценти приєднуються до депозиту або враховуються за рахунками нарахованих витрат.

Проценти за депозитом можуть сплачуватися:

- в момент погашення депозиту;
- періодично;
- авансом.

Якщо проценти сплачуються на дату погашення депозиту, то банк здійснює такі проводки:

Д-т: Нараховані витрати — на суму процентів
Д-т: Депозит — на суму номіналу депозиту
К-т: Поточний рахунок, кореспондентський рахунок, каса, депозитний рахунок.

У разі сплати процентів періодично після дати нарахування, банк здійснює таку проводку:

Д-т: Нараховані витрати
К-т: Поточний рахунок, кореспондентський рахунок, каса, депозитний рахунок — на суму процентів.

Якщо банк при внесенні коштів на депозит сплачує проценти авансом, то сума раніше сплачених процентів амортизується щомісячно.

У разі капіталізації процентів сума нарахованих процентів періодично приєднується до депозиту і відображається такою проводкою:

Д-т: Нараховані витрати
К-т: Депозити — на суму процентів.

3.1.3.3 Погашення депозиту

При погашенні депозиту у визначений договором строк здійснюється така бухгалтерська проводка:

Д-т: Депозити — на суму номіналу й у разі капіталізації з урахуванням суми процентів

К-т: Поточний рахунок, кореспондентський рахунок, каса, депозитний рахунок.

На дату погашення депозиту необхідно здійснити нарахування процентів за період з останньої дати нарахування до дати погашення. У строковому депозитному договорі рекомендується передбачити порядок перерахування суми депозиту та процентів за ним після закінчення встановленого терміну депозиту. Для юридичної особи вказується номер поточного рахунку; для фізичної — номер рахунку вкладу, який, у разі його відсутності, відкривається за згодою клієнта відповідно до умов депозитного договору.

Якщо умовами договору не передбачено порядку перерахування суми депозиту після закінчення встановленого терміну, то сума депозиту, що не отримана депонентом своєчасно, обліковується за тим самим рахунком, що й раніше.

За вимогою депонента *банк повертає депозит до закінчення дії депозитного договору*. У такому разі банк може застосовувати знижену процентну ставку, якщо це передбачено умовою депозитного договору. При поверненні депоненту суми депозиту банк здійснює перерахування процентів за період із дати залучення до дати дострокового повернення депозиту і сплачує депоненту проценти за зниженою ставкою.

Різницю між нарахованими раніше процентами та процентами, що підлягають сплаті за зниженою ставкою, банк відносить на зменшення своїх процентних витрат.

При цьому, якщо протягом дії депозитного договору проценти депоненту не сплачувалися, виконуються такі бухгалтерські проводки:

Д-т: Нараховані витрати на суму нарахованих процентів за депозитом

К-т: Поточний рахунок, кореспондентський рахунок, каса, депозитний рахунок на суму процентів за депозитом за зниженою ставкою

К-т: Процентні витрати на різницю між нарахованими та сплаченими процентами за зниженою ставкою.

Якщо проценти сплачувалися депоненту періодично протягом дії депозитного договору, то різниця між раніше сплаченими та перерахованими за зниженою ставкою процентами повертається банку відповідно до умов договору, тобто сплачується депонентом або утримується банком із суми депозиту.

3.1.3.4 Облік депозитних операцій в іноземній валюті

Порядок обліку депозитів та нарахованих доходів і витрат за депозитними операціями в іноземній валюті здійснюється аналогічно обліку депозитних операцій у національній валюті. Облік депозитів в іноземній валюті ведеться за кожною валютою окремо.

У разі зміни офіційного обмінного курсу гривні до іноземних валют банк здійснює переоцінку суми депозиту та нарахованих процентів в іноземній валюті. Курсові різниці відносять до "Результату від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами" на окремий субрахунок "Нереалізований результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами".

Погашення і сплата суми депозиту та процентів за ним здійснюється аналогічно, як і за депозитами в національній валюті.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття "депозит".
2. Наведіть класифікацію депозитів.
3. Охарактеризуйте принципи організації депозитних операцій.
4. Чим відрізняється депозит до запитання від строкового депозиту?
5. опишіть механізм нарахування відсотків за депозитами.
6. Наведіть класифікацію рахунків для обліку депозитних операцій.
7. Розкрийте механізм обліку номіналу депозиту.
8. Розкрийте методіку нарахування відсотків за користування депозитними коштами та обліку процентних витрат за депозитними операціями.
9. Як здійснюється облік погашення депозиту?

РОЗДІЛ 4 КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

4.1 Основні теоретичні положення кредитних операцій та їх облік у банках

4.1.1 Сутність, принципи та функції кредиту, його роль в економіці

Необхідність кредиту зумовлена товарно-грошовими відносинами. Його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника, а конкретними причинами, що обумовлюють необхідність кредиту, — коливання потреби у коштах та джерелах їх формування як у юридичних, так і у фізичних осіб. Коли в одних кошти вивільняються, іншим їх не вистачає. Ця суперечність розв'язується за допомогою кредиту, який необхідний позичальнику для розширення виробництва, повного забезпечення власних потреб.

Кредит — економічна категорія, яка є виразом відносин між суб'єктами господарювання щодо надання й отримання позики в грошовій чи товарній формі на умовах повернення, строковості й платності. Кредит — рух вартості в інтересах реалізації певних потреб.

Різні визначення суті кредиту можуть відображати окремі риси його структури, складу учасників та стадій руху. Кредит можна визначити так: це взаємини між кредитором і позичальником; зворотний рух вартості; рух платіжних засобів за умови повернення; рух позикової вартості; рух позикового капіталу. Як відомо, термін "кредит" походить від лат. *creditum* — *вірити*. Довіра є невід'ємною, проте не вирішальною властивістю, яка розкриває суть кредиту як виду економічних відносин, є передумовою формування і руху вільних грошових ресурсів. Основою розвитку кредиту як економічного явища є достатня платоспроможність суб'єктів економічних відносин.

Таким чином кредит — це економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів та використання їх на умовах повернення й оплати. Видачу кредитів забезпечують кредитні операції комерційного банку.

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" **кредитні операції** — вид активних операцій банку, які пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування (надання позик у готівковій або безготівковій формі та надання кредитів у формі врахування

векселів, розміщення депозитів, операцій репо на фінансування будівництва житла, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу тощо) або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування (надання гарантій, поручительств, авалів тощо), а також операцій з купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів і від свого імені (включаючи андеррайтинг), будь-яке продовження терміну боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника повернути заборговану суму.

У кредитних відносинах беруть участь дві сторони (суб'єкти кредитних відносин): *кредитор*, який надає кредити у тимчасове користування, і *позичальник*, який отримав кредит. А ті грошові чи матеріальні цінності, затрати чи проекти, щодо яких укладається угода позички, є *об'єктами кредиту*. В умовах ринкової економіки об'єктом кредитних відносин переважно є гроші як загальний ресурс.

Принципи банківського кредитування — основні положення кредитного механізму, що визначають процес кредитування. Тобто це правила поведінки банку і позичальника в процесі здійснення кредитних операцій.

Принципи кредитування

1. *Цілеспрямованість* кредитування: кредити надаються лише на визначені в кредитній угоді цілі (об'єкти користування).

2. *Диференційованість* кредитування: різним позичальникам кредити надаються на різних умовах, що залежать від характеру позичальника, спрямованості та терміну надання кредиту, ступеня ризику тощо. Тобто комерційні банки не повинні формально (однозначно) підходити до надання кредиту клієнтам, які претендують на його отримання.

3. *Забезпеченість* кредиту: відповідність між вартістю майна, що є заставою позички, і заборгованістю за позичкою; а також наявність у банку права та можливостей захисту своїх інтересів у вигляді одержання відповідних засобів забезпечення наданого кредиту (застава, поручительство, гарантія, страхування тощо).

4. *Повернення*: кредит має бути повернуто позичальником банкові. Умова повернення є тією особливістю, котра відрізняє кредит як економічну категорію від інших економічних категорій товарно-грошових відносин.

5. *Терміновість* кредиту — це необхідна форма досягнення повернення кредиту. Принцип терміновості означає, що кредит має бути не тільки повернуто, а й повернуто в заздалегідь обумовлений термін, тобто він передбачає конкретно виражений фактор часу. Термін повернення кредиту є граничним інтервалом часу, протягом якого кредитні кошти перебувають в

розпорядженні позичальника, і є мірою, за межами якої кількісні зміни в часі перетворюються в якісні: якщо затягується термін користування кредитом, то викривлюється сутність кредиту, що негативно впливає на стан грошового обігу в цілому по країні.

6. *Платність*: за користування кредитом позичальник має сплатити банку позичковий процент. Ставка банківського процента — це своєрідна "ціна" кредиту. Платність (ціна) кредиту стимулює підприємців до збільшення власних коштів і раціонального використання залучених коштів. Щодо банку, то платність кредиту забезпечує відшкодування витрат, пов'язаних зі сплатою процентів за залучені на депозити кошти, управлінські витрати, а також отримання прибутків для збільшення ресурсних фондів для кредитування та використання на інші власні потреби.

Всі перелічені принципи покликані забезпечити дотримання головного принципу: збереження основної суми кредиту при виконанні банком кредитних операцій.

Визначаючи функції кредиту, треба мати на увазі, що зі зміною економічної сутності кредиту в процесі історичного розвитку змінювалися і його функції.

Питання про *функції кредиту* є дискусійним не тільки щодо окремих функцій, а й їх кількості. Зупинимось лише на трьох:

- перерозподільна функція;
- функція створення грошей;
- контрольна функція.

Перерозподільна функція полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів для виробничого й особистого використання. За допомогою кредиту відбувається перерозподіл вартості на засадах повернення, в цьому полягає перерозподільна функція кредиту.

Іншою функцією кредиту є **створення грошей для грошового обігу** (емісійна функція), яку виконує тільки банківський кредит. Методами кредитної експансії (тобто розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу (причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх залучання в обіг).

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю випливає з природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси. Умова повернення кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації, а й стимулює підприємства, господарські товариства не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплати "зайвих" процентів банку, до обмеження чи повного припинення надання кредитів.

Особливості сучасної системи кредитування

1. Обов'язковими умовами надання кредиту є цільовий характер кредиту, повнота і строковість повернення позики, їх забезпеченість.

2. Банки як торгові підприємства торгують, перш за все, своїми ресурсами, розміщуючи їх в кредитні операції. Саме тому в нормальному (безризиковому, безінфляційному) народному господарстві для банку дохід від кредитної діяльності є основним. (Частка доходу від кредитних операцій в прибутку американських банків становить приблизно 60 % .)

3. Суттєвою ознакою сучасної системи кредитування є її договірна основа.

4. Обсяг кредитних ресурсів банку залежить не тільки від обсягу його власного капіталу, а й від залучених ресурсів та від певних норм, які встановлює НБУ для комерційних банків, що здійснюють кредитування клієнтів (регламентує норму обов'язкових відрахувань в центральні резерви, максимальну величину кредиту на одного позичальника, загальний обсяг наданих кредитів).

4.1.2 Форми та види банківського кредиту

В економічній літературі розрізняють три основні форми кредиту:

— *товарний*, що виникає між продавцями і покупцями, коли покупці одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу;

— *грошовий*;

— *кредит у вигляді гарантій*.

Банки у своїй діяльності використовують другу і третю форму, при цьому остання виражається в зобов'язанні банку гарантувати платіж клієнтові, якщо той не зможе оплатити свої рахунки.

Щодо товарної форми кредиту, то банк може обслуговувати або проводити операції за допомогою інструменту комерційного кредиту —

векселя, коли він не є прямим учасником кредиту в товарній формі, крім того банк може бути учасником лізингу.

Найбільш поширена форма кредиту в Україні — грошова, при організації міжнародних операцій та розрахунків — гарантії.

Для визначення видів банківського кредиту (кредитних відносин, у яких однією зі сторін є банк) застосовують різні критерії (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 - Види банківських кредитів.

з/п	Критерій (ознака)	Види кредитів
	Роль банку (кредитор чи позичальник)	— активний; — пасивний
	За терміном користування	— до запитання (онкольний); — строковий: а) короткостроковий (до 1 року); б) середньостроковий (до 3 років); в) довгостроковий (понад 3 роки)
	За призначенням	— на виробничі цілі (юридичним особам під основні засоби та обігові кошти); — споживчий кредит (фізичним особам)
	За ступенем ризику	— стандартний; — під контролем; — субстандартний; — сумнівний; — безнадійний
	За забезпеченням	— бланковий (незабезпечений); — забезпечений: а) заставою (в тому числі ломбардний); б) гарантійним зобов'язанням чи порукою; в) страхуванням
	За методами надання	— у разовому порядку; — відповідно до відкритої кредитної лінії; — гарантійний (із заздалегідь обумовленою датою надання)
	За методами погашення	— одноразовим внеском; — у розстрочку; — достроковий (на вимогу кредитора або за заявою позичальника); — з регресією платежів; — після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу)
	За кількістю кредиторів	— двосторонній; — консорціумний (синдикований); — паралельний

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позикових рахунків:

— *простий позиковий рахунок* — може мати тільки активне (дебетове) сальдо;

— *спеціальний позиковий рахунок* — форма обліку кредитів до запитання (наприклад, при кредитуванні під заставу векселів). Може мати кредитове сальдо, проте воно в той самий день має бути зараховане на поточний рахунок клієнта;

— *контокорентний рахунок* — це активно-пасивний рахунок, на якому обліковуються всі операції з клієнтом. На ньому відображають: за дебетом — заборгованість банку і всі платежі за дорученням клієнта, за кредитом — надходження коштів у банк від платників у вигляді вкладів, повернення кредитів тощо. Поєднує позичковий рахунок з поточним і може мати дебетове або кредитове сальдо;

— *поточний рахунок з овердрафтом* — це рахунок, за яким на основі угоди між банком і клієнтом допускається перевищення сумою списання з рахунку величини залишку коштів, що означає надання позички.

Облік кредитів з різними термінами ведеться на окремих балансових рахунках. Проте в усіх випадках за дебетом позикового рахунку відображається сума виданого кредиту, за кредитом — його погашення. Режим рахунку визначається в кредитній угоді.

Залежно від цього режиму сума кредиту може бути:

- перерахована на поточний (контокорентний) рахунок позичальника;
- видана готівкою з урахуванням прийнятих обмежень;
- кредитор може сплачувати витрати позичальника за кредитною угодою, поступово використовуючи визначену в угоді суму.

Сьогодні клієнт банку може оформити короткостроковий кредит на невизначений термін (у межах одного року) або до запитання. Позика до запитання не передбачає фіксованого терміну, але банк має право вимагати її погашення в будь-який момент. Якщо ж банк не вимагає повернення, то позика сплачується на розсуд клієнта. При наданні позики до запитання передбачається, що клієнт-позичальник порівняно платоспроможний, а його активи, в які вкладені кредитні ресурси банку, можуть бути в найкоротший термін трансформовані в грошові кошти (високоліквідні активи).

Залежно від особливостей проекту, що кредитується та методу погашення, виділяються позики, що погашаються одноразовим внеском і в розстрочку. У першому випадку основний борг за кредитом погашається на визначену дату одноразовим платежем після закінчення терміну кредитної угоди. Позики, що погашаються в розстрочку, допускають періодичне погашення основної суми боргу. Такий порядок погашення встановлюється для довгострокових кредитів або для відкритої кредитної лінії. При цьому позики можуть погашатися рівномірними періодичними і нерівномірними платежами (зростаючими або такими, що знижуються в міру погашення кредиту). Платежі можуть здійснюватися щомісяця, щокварталу, один раз на півріччя або щорічно за довгостроковою позичкою. Такий порядок погашення більш вигідний для комерційного банку, тому що прискорюється оборотність

кредиту і вивільняються кредитні ресурси для нових вкладень. Ці вигоди та, в першу чергу, довірчі відносини з позичальником обумовили розвиток у вітчизняній банківській практиці **поновлюваних (револьверних) кредитів**, більш відомих як **відкрита кредитна лінія**. Такий кредит надається позичальнику протягом визначеного періоду, як правило, не більше року, у межах погодженого ліміту. Кожна видача кредиту здійснюється в міру необхідності, поетапно, у терміни і в обсязі, погоджених сторонами. Цей метод кредитування також заощаджує банку час на аналіз кредитоспроможності клієнта.

Стан кредитної та платіжної дисципліни в країні обумовили останнім часом розвиток такої форми банківського кредитування як **вексельний кредит**. Цей кредит видається фінансово стійким підприємствам шляхом оформлення простого або переказного векселів. Підприємству це дає змогу використовувати його як засіб платежу при розрахунках. Банку це вигідно тим, що не потрібно залучати додаткових грошових ресурсів, тому процентна ставка за вексельним кредитом набагато нижча, ніж за класичного кредитування. Вексельний кредит надається на термін до першої дати пред'явлення векселя в банк до оплати.

Сьогодні серед банківських кредитних операцій виділяються також **гарантійні кредитні операції**. Це операції комерційного банку, при яких банк не надає позичальнику грошової позики, а тільки обіцяє здійснити платежі, якщо позичальник не зможе оплатити свої зобов'язання. До цих операцій відносять акцептні та авальні кредити. При акцептних операціях банк платить за зобов'язаннями клієнта. При авальній операції банк здійснює платіж лише у разі банкрутства боржника.

Крім традиційних форм кредитування в банківській практиці отримали широке поширення кредитні операції, що з правового погляду за загальною ознакою не є договорами кредиту. Серед них можна виділити облік векселів, лізинг, факторинг, форфейтинг.

Загалом, вибір тієї чи іншої форми кредитування кожний банк здійснює залежно від своїх фінансових можливостей, обраної ним кредитної політики і контингенту клієнтів, що обслуговуються.

4.1.3 Організація кредитної роботи в банку

Кредити становлять близько 50 % усіх активів банку і забезпечують ^{2/3} усіх доходів. Вони є найбільш прибутковою, але й найбільш ризиковою частиною банківських активів. Теорія портфеля пропонує розглядати не

кожну позику окремо, а сукупність усіх кредитів з їх взаємовпливом та взаємозалежністю.

Кредитний портфель — це сукупність усіх позик, наданих банком з метою одержання прибутку. Обсяг кредитного портфеля оцінюється за балансовою вартістю всіх кредитів банку, у тому числі прострочених, пролонгованих, сумнівних. У структурі балансу банку кредитний портфель розглядається як єдине ціле та складова активів банку, котра має свій рівень дохідності і відповідний рівень ризику. Дохідність і ризик — основні параметри управління кредитним портфелем банку.

Якість та склад кредитного портфеля істотно залежать від організації кредитної роботи в банку. Організаційна структура кредитного підрозділу в кожному конкретному банку має свої особливості, що визначаються розмірами, можливостями банку, а також потребами клієнтури. У великих банках організаційна структура може складатися з кількох департаментів, які включають розгалужену мережу відділів, секторів, комітетів, груп, економічних рад тощо. Ці структурні підрозділи спеціалізуються на виконанні певних функцій кредитної процедури, наприклад, відділ попереднього контролю та розгляду кредитних заявок, відділ кредитного аналізу, відділ галузевого аналізу, відділ кредитних ризиків, відділ кредитних продуктів, відділ кредитної документації, відділ економічних прогнозів, відділ кредитного моніторингу тощо. У невеликих банках усі функції виконуються кількома структурними підрозділами.

Але в будь-якому разі діють загальні принципи та правила, яких має дотримуватися менеджмент кожного банку, формуючи організаційну структуру процесу кредитування. Функцію надання кредитів необхідно відокремити від функції контролю за наданими кредитами. У кредитному відділенні функцію кредитного аналізу доцільно відокремити від власне процесу надання та оформлення позики. Це сприятиме підвищенню рівня об'єктивності оцінки кредиту та обережнішому затвердженню позики.

Загальну організаційну структуру кредитної функції банку можна подати у вигляді схеми (рис. 4.1).

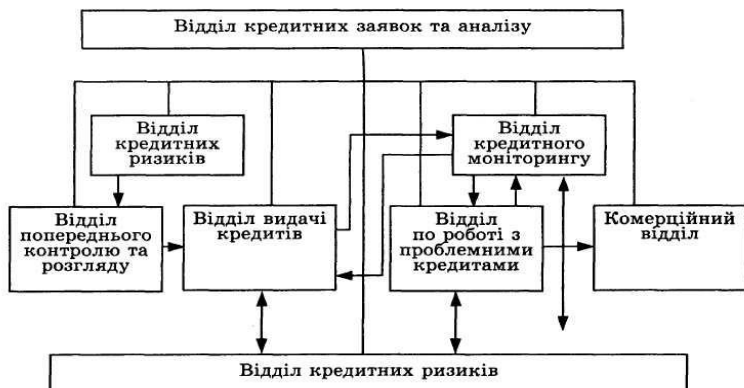

Рисунок 4.1 – Організаційна структура кредитного підрозділу комерційного банку.

Кредитна діяльність банку здійснюється через кредитний департамент банку, який керується чинним законодавством України, нормативними актами Національного банку України, статутом банку, рішеннями загальних зборів акціонерів, ради і правління банку, рішеннями кредитного комітету.

Департамент виконує весь комплекс комерційних операцій з надання кредитів юридичним і фізичним особам, іншим банкам, забезпечення повернення наданих кредитів, дослідження кон'юнктури фінансово-кредитного ринку, консультування тощо.

Координацію кредитної діяльності банку здійснює кредитний комітет, який створюється за рішенням правління банку як його постійний орган, що здійснює свою роботу під керівництвом і контролем правління банку. До складу кредитного комітету, як правило, входять головний бухгалтер банку, начальник кредитного відділу, керівник юридичної служби банку, один із спеціалістів кредитного відділу, який є секретарем кредитного комітету і організовує його діловодство, а очолює кредитний комітет перший заступник голови правління банку. Свою роботу кредитний комітет банку будує у формі засідань, які проводяться в міру необхідності, але не рідше одного разу на місяць. Рішення на засіданні кредитного комітету приймаються простою більшістю голосів і заносяться до протоколу, який підписується головою і секретарем кредитного комітету.

Слід зазначити, що виконання кредитної функції не обмежується роботою лише кредитного підрозділу, участь в організації кредитного процесу беруть майже всі структури банку (табл. 4.2).

Наведений перелік функцій структурних підрозділів банку та кредитного комітету далеко не повний, але він дає уявлення про розподіл повноважень між різними структурними одиницями.

4.1.4 Облік кредитних операцій

Фінансовий облік надання або отримання кредитів, визнання доходів (витрат) за кредитними операціями здійснюється на рахунках Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України. Чітко простежуються такі принципи бухгалтерського обліку кредитів за Планом рахунків.

Кредити поділяються на міжбанківські, які обліковуються на відповідних рахунках першого класу, та кредити суб'єктам господарської діяльності, які обліковуються на рахунках другого класу.

Кредити, видані суб'єктам господарської діяльності, у свою чергу, поділяються на дві великі групи: кредити в поточну діяльність та кредити в інвестиційну діяльність.

Кредити в поточну діяльність — кредити, надані позичальникам на задоволення тимчасової потреби в коштах для фінансування поточних активів у разі розриву між часом надходження коштів та здійснення витрат. Наприклад, кредити в поточну діяльність включають овердрафти, кредити, надані за постійними кредитними лініями на купівлю сировини та інших виробничих запасів, на сезонні затрати або на рефінансування комерційного кредиту між підприємствами (врахування векселів, факторинг).

Таблиця 4.2 - Організація кредитної роботи в банку.

Організаційні підрозділи банку	Стадії кредитного процесу					
	Кредитна політика	Оцінка кредиту	Моніторинг кредиту	Оцінка кредитного портфеля	Оцінка контролю	Прийняття рішень за результатами контролю
Рада директорів	Розробка напрямків кредитної політики. Визначення меж кредитування			Огляд кредитного портфеля. Визначення лімітів кредитування	Огляд контролю. Визначення лімітів кредитування	Зміни в кредитній політиці комерційного банку
Кредитний комітет	Розробка стандартів оцінок позик. Розробка технології кредитування. Встановлення рівня процентних ставок	Оцінка відхилень від прийнятих стандартів та процедур. Прийняття рішення про надання кредиту	Оцінка відхилень від прийнятих стандартів та процедур	Аналіз кредитного ризику портфеля. Оцінка відхилень від прийнятих стандартів та процедур. Періодичне списання безнадійних позик	Відслідковування дій стандартів і процедур	Зміна стандартів і процедур
Начальники кредитних відділів	—	—	Нагляд за кредитним портфелем	Оцінка та аналіз тенденцій зміни якості портфеля комерційного банку	Аналіз організації кредитного процесу і результатів контролю	Пропозиції щодо змін у кредитній політиці банку
Працівники кредитного відділу	—	Аналіз фінансового стану позичальника	Нагляд за змінами характеристики позики та забезпеченням позик	—	Тематичні перевірки діяльності, контрольні перевірки та оцінка власної діяльності	
Юридичний відділ	Попередня оцінка стандартів позик та умов договору. Визначення їх відповідності прийнятим стандартам	Попередня оцінка стандартів позик та умов договору. Перевірка забезпечення позики	Підготовка справи для арбітражу в разі потреби	—	—	Нагляд за ходом юридичних процедур

Продовження таблиці 4.2

Організаційні підрозділи банку	Стадії кредитного процесу					
	Кредитна політика	Оцінка кредиту	Моніторинг кредиту	Оцінка кредитного портфеля	Оцінка контролю	Прийняття рішень за результатами контролю
Відділ безпеки	Попередня оцінка клієнта з погляду прийнятих стандартів	Попередня оцінка клієнта з погляду прийнятих стандартів	Контроль і нагляд за клієнтом	—	—	Пропозиції щодо вирішення проблем, що виникли з клієнтом
Бухгалтерія	—	Оформлення позики згідно з прийнятими стандартами	Нагляд за строками та сумами погашення процентів і основного боргу	—	—	—
Операційний відділ	—	—	Зарахування та списання коштів, в тому числі операції з видачі кредитів із позичкових рахунків та їх погашення із рахунків клієнтів	—	—	—
Відділ внутрішнього аудиту	—	—	Нагляд за дотриманням процедур, стандартів порядку видачі й погашення кредиту	—	Оцінка контролю в ході виконання операцій працівниками банку	Пропозиції щодо усунення помилок в організації кредитної роботи банку

У плані рахунків кредити в поточну діяльність обліковуються так:

- рахунки за овердрафтом;
- операції репо;
- враховані векселі;
- факторингові операції;
- кредити за внутрішніми торговельними операціями;
- кредити за експортно-імпортними операціями;
- оплата платіжних документів, виписаних експортером;
- кредити постачальникам під контракти за експортом;
- кредити на вивчення іноземних ринків та на покриття витрат на складування експортних товарів;
- кредитування іноземних операцій у формі купівлі в експортера векселів, акцептованих імпортером;
- кредити за документарними акредитивами, валютні кредити імпортерам і під контракти за імпортом тощо;
- інші кредити на поточну діяльність.

Кредити в інвестиційну діяльність — кредити, надані позичальникам на задоволення тимчасової потреби в коштах при здійсненні ними інвестиційних вкладень. До них відносять:

- кредити на будівництво та освоєння землі;
- кредити на купівлю будівель, споруд, обладнання та землі;
- фінансовий лізинг.

Таким чином, обліковуючи кредит на рахунках Плану рахунків, насамперед беруть до уваги цільове спрямування кредиту.

Для обліку сумнівної заборгованості виділені окремі групи рахунків.

Розглянемо схему відображення кредитів у плані рахунків в табл. 4.3.

У кожній групі рахунків для відображення конкретних кредитних операцій виокремлюються рахунки для обліку пролонгованих, прострочених заборгованостей за кредитами, а також нарахованих та прострочених нарахованих доходів за ними (табл. 4.4).

Бухгалтерські проводки за кредитною операцією стосуються обліку номіналу кредиту і зміни основної суми боргу та обліку процентних і комісійних доходів.

Облік номіналу кредиту залежить від методу виплати процентів: за період або на період.

Якщо застосовується метод "за період", то проценти можуть виплачуватися періодично або в кінці терміну (відповідно до кредитної

угоди), а номінальна сума кредиту і сума, що переказується на поточний рахунок клієнта (або кореспондентський рахунок банку), збігаються.

Таблиця 4.3 - Схема структури відображення кредитів у Плані рахунків бухгалтерського обліку

1-й клас	2-й клас		
Кредитні операції в міжбанківській сфері	Кредити, надані клієнтам		
15 Кошти в інших банках 152 А Кредити, які надані іншим банкам	20 Кредити, які надані суб'єктам господарської діяльності	21 Кредити, які надані органам загального державного управління	22 Кредити, які надані фізичним особам
13 Кошти НБУ 131 П Короткострокові кредити, які отримані від Національного банку України 132 П Довгострокові кредити, які отримані від Національного банку	200 А Рахунки суб'єктів господарської діяльності за овердрафтом 201 А Кошти, які надані суб'єктам господарської діяльності за операціями repo	210 А Кредити, які надані центральним органам державного управління	220 А Кредити на поточні потреби, які надані фізичним особам
16 Кошти інших банків 162 П Кредити, які отримані від інших банків	202 А Рахунки за врахованими векселями суб'єктів господарської діяльності 203 А Рахунки суб'єктів господарської діяльності за факторинговими операціями 204 А Кредити суб'єктів господарської діяльності за внутрішніми торговельними операціями 205 А Кредити суб'єктам господарської діяльності за експортно-імпортними операціями 206 А Інші кредити в поточну діяльність, які надані суб'єктам господарської діяльності 207 А Кредити в інвестиційну діяльність, які надані суб'єктам господарської діяльності	211 А Кредити, які надані місцевим органам державного управління	221 А Кредити в інвестиційну діяльність, які надані фізичним особам
158 А Сумнівна заборгованість інших банків 159 КА Резерв під заборгованість інших банків	209 А Сумнівна заборгованість за кредитами, які надані суб'єктам господарської діяльності	219 А Сумнівна заборгованість за кредитами, які надані органам загального державного управління	229гА Сумнівна заборгованість за кредитами, які надані фізичним особам
1-й клас	2-й клас		
Кредитні операції в міжбанківській сфері	Кредити, надані клієнтам		
178 А Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями 179 КА Резерви під заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями	24 Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами та резерви під заборгованість за кредитами і нарахованими доходами 240 КА Резерви під заборгованість за кредитами, які надані клієнтам 248 А Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами 249 КА Резерви під заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами		

Таблиця 4.4 - Типова структура кредитної групи рахунків

Типова	Група 220 (як приклад)
XXX0, XXX1, XXX2, XXX3, XXX4, XXX5 – Кредити за видами у цій групі	Кредити на поточні потреби, які надані фізичним особам 2200 Рахунки за овердрафтом фізичних осіб 2201 Кредити під платіжні картки, які надані фізичним особам 2202 Інші короткострокові кредити, які надані фізичним особам на поточні потреби 2205 Довгострокові кредити, які надані фізичним особам на поточні потреби
XXX7 – Прострочена заборгованість	2207 Прострочена заборгованість за кредитами, які надані фізичним особам на поточні потреби
XXX8 –Нараховані доходи	2208 Нараховані доходи за кредитами, які надані фізичним особам на поточні потреби
XXX9–Прострочені нараховані доходи	2209 Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані фізичним особам на поточні потреби

При застосуванні методу "на період" (теоретичний характер) проценти сплачуються повністю або частково в момент видачі кредиту, тобто авансом. На рахунку кредиту відображається завжди номінал, сума процентів протягом дії кредитної угоди має бути амортизована. На практиці банки такого дозволу ще не мають.

Кредит починає існувати як актив з моменту виникнення безвідкличного зобов'язання банку з кредитування клієнта. За укладення угоди виконується позабалансова бухгалтерська проводка на суму, зазначену в кредитній угоді:

Д-т 9129 "Інші зобов'язання з кредитування, які надані клієнтам"
К-т 9900 "Контррахунок".

При перерахуванні коштів:

Д-т Кредитний рахунок клієнта
К-т Поточний рахунок клієнта.

Одночасно проводиться зворотний запис за позабалансовим обліком:

Д-т 9900 "Контррахунок"
К-т 9129 "Інші зобов'язання з кредитування, які надані

клієнтам".

Обумовлені кредитною угодою комісійні винагороди списуються банком самостійно меморіальним ордером з поточного рахунку позичальника:

Д-т Поточний рахунок позичальника
К-т Комісійні доходи.

Облік нарахованих доходів за кредитними операціями здійснюється відповідно до облікової політики банку. Нараховані доходи мають

обліковуватися за відповідними рахунками тієї групи рахунків, в якій обліковується номінал кредиту:

Д-т Нараховані доходи

К-т Процентні доходи.

Облік комісійних доходів за кредитними операціями залежить від природи цих доходів. Розрізняють комісії непроцентного характеру та комісії, що прирівняні до процентів, які обчислюються пропорційно до суми й терміну операції та обліковуються за принципом нарахування.

До комісій, подібних за природою до процентних, належать:

— комісії за позабалансовими кредитними операціями, відстежують факт прийняття банком кредитних ризиків (різні види гарантій, наданих банком своїм клієнтам);

— комісії за прийняті зобов'язання з фінансування.

До комісій непроцентного характеру, що обліковуються як дохід відносять:

— комісії за одноразові послуги (наприклад, комісії за посередництво на фінансовому ринку);

— комісії за послуги, що надаються протягом певного часу (комісії за надання консультацій, послуги за безстроковими контрактами);

— комісії за позабалансовими кредитними операціями, що є комісіями за послуги і визнаються як доходи після виконання послуги.

За умови неотримання платежу за кредитом у визначений термін наступного дня кредит переноситься на рахунок простроченої заборгованості.

Д-т Прострочена заборгованість

К-т Кредитна пролонгована заборгованість.

У разі визнання кредиту сумнівним сума основного боргу починає обліковуватися за рахунками груп 158, 209, 219, 229.

Це ж стосується й нарахованих доходів: на наступний день після їх очікуваного погашення в разі неотримання платежу вони переносяться на відповідні рахунки прострочених відсотків:

Д-т Прострочені нараховані доходи

К-т Нараховані доходи.

У процесі обліку кредитних операцій слід дотримуватись правила: пролонгована заборгованість, прострочена заборгованість, а також нараховані доходи та прострочені нараховані доходи обліковуються на відповідних рахунках тієї групи Плану рахунків, де обліковується номінал кредиту (сума основного боргу за кредитною угодою); сумнівна заборгованість обліковується за окремими групами рахунків, але за балансовими рахунками,

котрі визначають конкретну групу кредитів, щодо яких заборгованість визнається сумнівною.

Кредит стає активом з того моменту, коли банк узяв на себе безвідкличне зобов'язання з кредитування клієнта (контрагента). Коли дата операції (дата укладання контракту) і дата перерахування коштів клієнту не збігаються, тобто виникає розрив між цими двома операціями, банк відображає поза балансом факт виникнення зобов'язання. Отже, поза балансом обліковуються майбутні активні операції банку, їх вплив на активи залежить від виконання певних умов. Зобов'язання вважаються безвідкличними, коли їх виконання в разі настання цих умов є обов'язковим (винятком можуть бути лише форс-мажорні обставини).

До кредитних операцій, що обліковуються поза балансом, належать:

— гарантії, тобто умовні зобов'язання, імовірність виконання яких залежить від платоспроможності та фінансового стану контрагента. До них належать надані акцепти та індосаменти, підтверджені безвідкличні акредитиви;

— тверді зобов'язання з кредитування, за якими банк повинен виплатити або авансувати грошові кошти в разі прийнятого контрагентом рішення скористатися ними. До них належать невикористані кредитні лінії, залишок за овердрафтом, непокриті акредитиви.

Позабалансові зобов'язання, що виникають як наслідок укладених контрактів, обліковуються *за розділами 90—95 класу 9 Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України.*

Комісійна винагорода, яку отримують банки за здійснення позабалансових кредитних операцій, прирівнюється до процентної, а отже, обліковується за відповідними рахунками групи 609 Плану рахунків.

Як гарантії, так і умовні зобов'язання виникають того дня, коли банк підтверджує, що зобов'язання контрагента перед третьою стороною буде виконано. Саме тому такі операції класифікуються як гарантійні й означають, що в разі неплатоспроможності контрагента (або за будь-яких інших аналогічних обставин) банк, як гарант, погасить всі зобов'язання контрагента перед третьою стороною.

До гарантійних операцій належать поручительства, операції акцепту платіжних документів, авалювання векселів, індосаменту боргових цінних паперів, підтвердження безвідкличних акредитивів.

Гарантії поділяються на такі групи:

- гарантії надані;
- гарантії отримані.

Гарантії, які були надані клієнтам і за якими реальною є імовірність того, що банк змушений буде платити за зобов'язаннями цього клієнта, обліковуються на відповідних рахунках сумнівних гарантій.

Невикористані позабалансові зобов'язання можуть списуватися з обліку, якщо:

- клієнт отримав кредит у межах відкритої кредитної лінії;
- використано можливості овердрафту;
- банк виплатив кошти в погашення виданої гарантії.

Активи, отримані в заставу, також обліковуються поза балансом, крім грошових коштів. Якщо банк отримує в заставу грошові кошти, вони обліковуються на рахунках гарантійних депозитів, які в першому класі плану рахунків виділено на синтетичному рівні — рахунок 1611 "Гарантійні депозити та грошове покриття інших банків". Банк здійснює оцінку ринкової вартості отриманого забезпечення з урахуванням дисконту, але його балансова вартість не може перевищувати вартість основної операції (включаючи проценти), яку це забезпечення страхує.

Розглянемо основні бухгалтерські проводки за кредитними операціями на прикладі операцій за короткостроковими кредитами юридичним особам (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 - Фінансовий облік операцій за короткостроковими кредитами юридичним особам

Зміст операції	Кореспонденція рахунків	
	Д-т	К-т
Оприбуткування застави	9900	9500, 9501
Оприбуткування договору застави	9819	9910
Оприбуткування договору поручництва	9819	9910
Оприбуткування договору страхування	9819	9910
Оприбуткування кредитного договору	9819	9910
Оприбуткування зобов'язання з кредитування	9129	9900
Списання виконаного зобов'язання з кредитування	9900	9129
Видача позики переказуванням коштів на поточний рахунок суб'єкта господарської діяльності:		
• клієнтам цього банку	2040, 2050,	2600
• клієнтам іншого банку	2062, 2070, 2071 2040, 2050, 2062, 2070, 2071	1200

Продовження таблиці 4.5

Видача позики суб'єктам господарської діяльності оплатою розрахункових документів	2040, 2050, 2062, 2070, 2071	1200, 2600
Віднесення позики, яку надано суб'єктам господарської діяльності, до простроченої: • за внутрішніми торговими операціями • за експортно-імпортними операціями • у поточну діяльність • в інвестиційну діяльність	2047 2057 2067 2077	2046, 2040 2056, 2050 2066, 2060 2076, 2070, 2071
Віднесення позики, яку надано суб'єктам господарської діяльності, до сумнівної заборгованості: • за внутрішніми торговими операціями • за експортно-імпортними операціями • у поточну діяльність • в інвестиційну діяльність	2094 2095 2096 2097	2046, 2047 2056, 2057 2066, 2067 2076, 2077
Нарахування доходів за короткостроковими кредитами юридичним особам: • за внутрішніми торговими операціями • за експортно-імпортними операціями • у поточну діяльність • в інвестиційну діяльність	2048 2058 2068 2078	6024 6025 6026 6027
Віднесення нарахованих доходів за короткостроковими кредитами юридичним особам до прострочених: • за внутрішніми торговими операціями • за експортно-імпортними операціями • у поточну діяльність • в інвестиційну діяльність	2049 2059 2069 2079	2048 2058 2068 2078

Продовження таблиці 4.5

Погашення позики, наданої СГД — клієнтам цього банку: • за внутрішніми торговими операціями • за експортно-імпортними операціями • у поточну діяльність • в інвестиційну діяльність	2600	2040,
		2046
	2600	2047
		2050,
	2600	2056,
		2057
	2600	2060,
		2066,
		2067
		2070,
		2076,
		2077
Сплата нарахованих доходів за короткостроковими кредитами юридичними особами — клієнтами цього банку: • за внутрішніми торговими операціями • за експортно-імпортними операціями • у поточну діяльність • в інвестиційну діяльність	2600	2048,
	2600	2049
	2600	2058,
	2600	2059
		2068,
		2069
		2078,
		2079

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять "кредит", "кредитні операції".
2. Назвіть принципи банківського кредитування.
3. Охарактеризуйте функції кредиту.
4. В чому полягають особливості сучасної системи кредитування?
5. Охарактеризуйте форми та види кредиту.
6. Опишіть механізм банківського кредитування.
7. Розкрийте структуру та назвіть функції кредитного підрозділу банку.
8. Охарактеризуйте участь структурних підрозділів банку на різних етапах кредитування.
9. Який механізм та структура бухгалтерського обліку кредитних операцій банку?
10. Наведіть типову схему структури кредитної групи рахунків.
11. Охарактеризуйте облік різних груп кредитних операцій. Наведіть приклади проводок.

4.2 Організація банківського кредитування

4.2.1 Поняття і складові кредитної політики банку

Одним з головних елементів ефективного управління кредитами є добре розроблена кредитна політика, що має забезпечувати ефективне управління портфелем кредитів банку, ретельний контроль за ними і мінімізацію втрат від настання кредитних ризиків. Банки мають успіх тоді, коли ризики контролювані й перебувають у межах їх фінансових можливостей.

Кредитна політика комерційного банку — це стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі таких принципів кредитування, як строковість, платність, забезпеченість, повернення та цільовий характер використання. Кредитна політика з погляду стратегії включає пріоритети, принципи та цілі окремого комерційного банку на кредитному ринку, а з погляду тактики — фінансовий та інший інструментарій, що використовується комерційним банком для реалізації його цілей при укладанні кредитних угод, правила їх здійснення, регламент організації кредитного процесу.

У більш вузькому розумінні це система заходів банку в сфері кредитування його клієнтів, що здійснює банк для реалізації своєї загальної стратегії в певний період часу. Таким чином, кредитна політика як основа процесу управління кредитом визначає пріоритети в процесі розвитку кредитних відносин, з одного боку, та функціонування кредитного механізму — з другого.

Кредитну політику необхідно розробляти та діяти згідно з нею насамперед тому, що вона дає змогу планувати, регулювати, контролювати, раціонально організовувати взаємовідносини між банком та його клієнтами щодо зворотного руху грошових коштів. Кредитні вкладення для банку мають бути надійними та рентабельними. Оскільки кредити становлять у банках найзначнішу і завжди найбільш проблемну частину активів, вони мають піддаватися ретельній оцінці та нормуванню. Виходячи з цього, кредитна політика банку є одним з найважливіших інструментів запобігання ризикам, а її головне призначення полягає у визначенні ключових принципів, яких повинні дотримуватися менеджери та керівники банку, плануючи кредитну діяльність і надаючи кредити.

Необхідно зауважити, що сама по собі кредитна політика — не панацея від "поганих" кредитів. Будь-якої, навіть дуже вдалої кредитної політики можна не дотримуватися, нехтувати нею через недбалість. Тому необхідно

створити таку систему прийняття кредитних рішень, так підготувати менеджерів та керівників банку, встановити такий контроль за банківськими операціями, за яких відхилення від кредитної політики стало б неможливим.

Можна виділити такі *пріоритети у розробці кредитної політики*:

1. *Надання якісних кредитів*. Якісні кредити (стабільні, стійкі кредити) — це такі кредити, що забезпечують адекватний процентний прибуток навіть за негативних змін макроекономічних умов чи за зміни умов ведення бізнесу. Не можуть бути зараховані до числа стабільних ті кредити, які в наявних умовах захищені від ризику заставами, гарантіями і т. ін., але, можливо, перестануть давати процентний прибуток, якщо стануться зміни в зовнішньому середовищі. Таким чином, якісним кредитом є той забезпечений кредит, що може бути погашений у визначені терміни без виникнення проблем чи ускладнень у позичальника.

2. *Прибутковість*. Вартість кредиту має відповідати прогнозованому (розрахунковому) ступеню ризику. Кредитна політика банку має спрямовуватися на створення стабільних прибуткових для банку відносин з клієнтурою. Прибутковість відносин з клієнтом необхідно максимізувати шляхом перехресних продажів для забезпечення оптимального співвідношення ризику та прибутковості для кожного клієнта. Необхідно уникати такого кредитування, за якого ніяких інших відносин, крім кредитних, між клієнтом та банком немає та не передбачається.

3. *Розумне зростання кредитного портфеля*. Метою банку є довгострокове стабільне зростання прибутковості бізнесу. Це зростання не може бути забезпечене, по-перше, без формування портфеля кредитів відповідної якості; по-друге, без досягнення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризиком. Зростання кредитного портфеля банку має контролюватися таким чином, щоб уникнути неприйнятної для банку концентрації ризику, наприклад, за галузями, позичальниками, території тощо (ліміти мають визначатися внутрішньобанківськими положеннями про кредитування на рівні не нижчому, ніж вимоги Національного банку України, але вони можуть бути й більш жорсткими).

Розробляючи кредитну політику як елемент банківської політики, слід пам'ятати, що цілі кредитної політики пов'язані із загальними стратегічними цілями банку, збігаються з цілями його банківської політики. Тобто підвалини кредитної політики становлять стратегія банку, зорієнтована на зростання його капіталу чи на збільшення поточних доходів, або ж змішана стратегія.

Необхідно підкреслити, що немає єдиної кредитної політики для всіх банків. Кожний банк визначає власну кредитну політику, враховуючи

економічну, політичну та соціальну ситуації в регіоні, де він функціонує, або беручи до уваги всю сукупність зовнішніх та внутрішніх ризиків, які впливають на роботу визначеного банку.

До найважливіших зовнішніх чинників належать такі:

- загальний стан економіки країни, темпи інфляції, темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП), дефіцит державного бюджету тощо;
- грошово-кредитна політика Національного банку України;
- рівень доходів населення, здатність споживати банківські послуги, наявність соціальних пілг тощо;
- регіональна та галузева специфіка функціонування банку;
- рівень конкуренції;
- рівень цін на банківські продукти та послуги;
- політизованість суспільства;
- соціальна напруженість;
- попит на послуги банку його клієнтів.

До найважливіших внутрішніх чинників, які визначають кредитну політику банку, належать:

- кредитний потенціал банку;
- ступінь ризику та прибутковості окремих видів позик;
- стабільність депозитів;
- спектр виконуваних операцій і послуг;
- забезпеченість позик;
- професійна підготовленість, кваліфікація та досвід персоналу банку;
- клієнтура банку;
- цінова політика банку.

Етапи формування кредитної політики комерційного банку наведено на рис. 4.2.

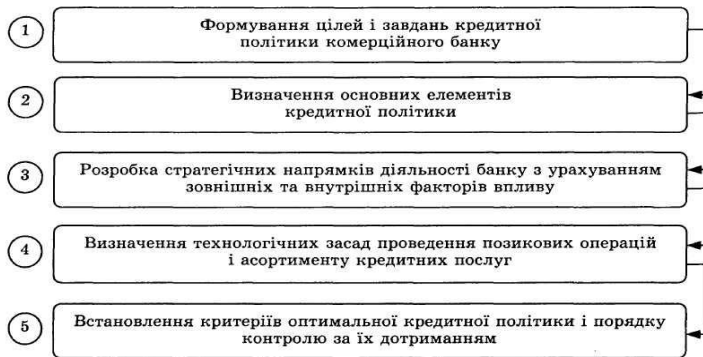

Рисунок 4.2 – Етапи формування кредитної політики комерційного банку.

У процесі розробки кредитної політики банки визначають пріоритети у формуванні кредитного портфеля, розглядаючи його диверсифікацію з позицій визначення оптимальної кредитної політики.

Опис кредитної політики має важливе значення та сприяє формуванню такого портфеля, який допоможе банку досягнути цілого ряду цілей: забезпечити прибутковість, контроль за рівнем ризику і відповідність вимогам, які висувають регулюючі органи.

Опис кредитної політики має містити:

1. Мету, виходячи із якої формується кредитний портфель (визначаються ознаки хорошого кредитного портфеля, види кредитів, терміни їх погашення, величина і якість кредитів).

2. Повноваження щодо надання кредитів, якими наділений кожний кредитний працівник та кредитний комітет (максимальна сума та вид кредиту, який може бути погоджений конкретним працівником, необхідні підписи).

3. Обов'язки з передачі прав і надання інформації у рамках кредитного управління.

4. Порядок перевірки, оцінки та прийняття рішень за кредитними заявками клієнтів.

5. Необхідну документацію, яка додається до кожної кредитної заявки, а також документацію, яка зберігається у кредитній справі (фінансова звітність, договори гарантії і застави тощо).

6. Права працівників банку з детальною вказівкою того, хто відповідає за зберігання та перевірку кредитних справ.

7. Основні правила прийняття, оцінки та реалізації кредитного забезпечення.

8. Опис політики та практики встановлення процентних ставок і комісій за кредитами, умови погашення кредитів.

9. Стандарти якості, які застосовуються до всіх кредитів.

10. Визначення максимального обсягу кредитних вкладень (тобто максимально допустимого рівня співвідношення кредитних вкладень до сукупних активів).

11. Опис регіону, що обслуговується банком, у який має спрямовуватися основна частина кредитних вкладень.

12. Опис практики виявлення, аналізу та рішення ситуацій, пов'язаних з проблемними кредитами.

Хоча опис кредитної політики має бути достатньо гнучким для того, щоб враховувати всі зміни економічних умов і правил, які встановлюються регулюючими органами, однак порушувати положення, які містяться в кредитній політиці банку можна лише у виняткових випадках. Фактичний склад кредитного портфеля має відповідати його кредитній політиці. В протилежному випадку не буде забезпечена ефективна реалізація кредитної політики.

Отже, кредитна політика створює необхідні загальні передумови ефективної праці персоналу банку, знижує ймовірність помилок і прийняття нерациональних рішень.

4.2.2 Етапи процесу кредитування

Процес банківського кредитування складається з певних етапів, кожний з яких забезпечує рішення локального завдання, а разом досягається головна мета кредитних операцій — їх надійність і прибутковість для банку (рис. 4.3).

Умовно можна виділити *три етапи банківського кредитування*, кожен з яких має певні складові:

- попередній;
- поточний;
- підсумковий.

Попередній етап процесу кредитування починається з подання потенційним позичальником кредитної заявки, яка містить:

— обґрунтоване клопотання в якому, як правило, йдеться про суму позики, термін користування нею, сутність та економічне обґрунтування заходу, що буде прокредитований, та інше;

— інші матеріали, перелік яких залежить від конкретних обставин. Зокрема, якщо клієнт уперше звернувся за кредитом, до клопотання додаються установчі документи.

Клієнт, як правило, подає банку анкету позичальника, бізнес-план, техніко-економічне обґрунтування проекту, що кредитуватиметься; копії контрактів, договорів, угод та інших документів, які стосуються об'єкта кредитування; документи, що підтверджують забезпечення повернення кредиту; балансову та фінансову звітність.

Працівник кредитного відділу банку проводить *попередню бесіду* з потенційним позичальником, ураховуючи інформацію, що є в кредитній заявці. Попередня розмова з клієнтом може не тільки визначити важливі деталі кредитної угоди, а й накреслити психологічний та професійний портрет позичальника та застрахувати кредит від ризику вже на стадії підготовки угоди.

Визначення кредитоспроможності позичальника більш детально обґрунтовує можливість надання банком кредиту. Кредитоспроможність позичальника означає його здатність у повному обсязі та у визначений термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

Кредитоспроможність позичальника на відміну від його платоспроможності не фіксує неплатежі за поточний період або на визначену дату, це прогноз на перспективу. Оцінюється кредитоспроможність на підставі системи показників, які відображають розміщення та джерела обігових коштів, результати господарсько-фінансової діяльності.

Вибір показників залежить від особливостей побудови балансу та інших форм звітності клієнтів, їх галузевих особливостей, форми власності. Банк визначає кредитоспроможність позичальника, застосовуючи комплексну якісну оцінку.

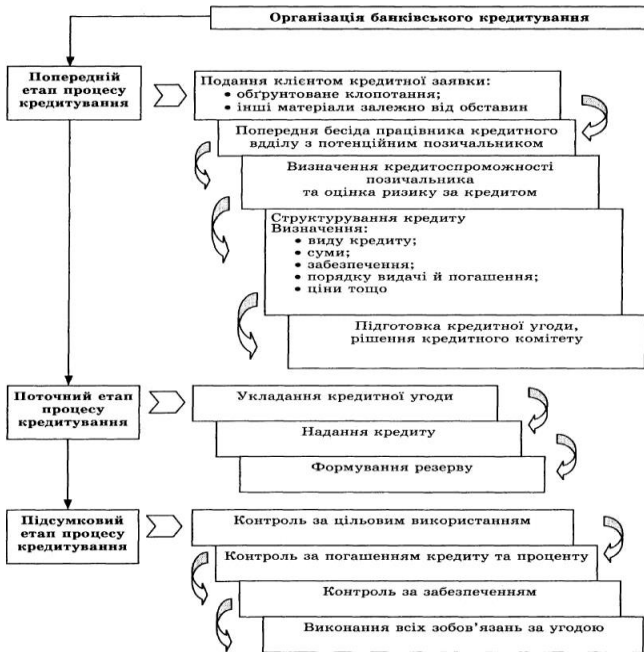

Рисунок 4.3 – Етапи організації банківського кредитування.

Структурування кредиту — це підготовка до укладання кредитної угоди. На цьому етапі банк визначає:

— вид кредиту та термін кредитування, які залежать від того, куди будуть вкладатися кошти — у сферу обігу чи у сферу виробництва;

— суму кредиту, яка відіграє значну роль, оскільки недостатня сума не дасть можливості завершити захід, що кредитується, а надмірна сума може бути не погашена;

— способи видачі та погашення кредиту та процентів за користування ним. Це забезпечує реальну можливість ефективно витратити кошти, а також правильно встановити графік повернення кредиту;

— величину процентної ставки, що встановлюється банком залежно від кредитного ризику та факторів, які впливають на плату за ресурси.

Закінчується попередній етап кредитування прийняттям працівником кредитного відділу рішення про можливість надання кредиту і поданням документів до кредитного комітету банку. Рішення про видачу кредиту оформлюється протоколом кредитного комітету.

Поточний етап процесу кредитування зводиться до документального оформлення кредитної угоди, надання позики та формування резерву на відшкодування можливих втрат за наданими позиками.

Кредитна угода є основним розгорнутим юридичним документом, що підтверджує права та обов'язки банку і клієнта. Уклавши кредитну угоду, працівник кредитного відділу формує кредитну справу позичальника, яка містить матеріали з надання позики та фінансово-економічну інформацію.

Надання позики відбувається з відповідного позикового рахунку за методом, що визначається кредитною угодою. Видача оформлюється розпорядженням кредитного підвідділу операційному відділу банку.

Підсумковий етап процесу кредитування зводиться до проведення кредитного моніторингу. Банк виконує контрольні функції, перевіряє цільове використання кредиту, надходження суми боргу та плати за користування позикою відповідно до графіка, вирішує питання за несвоєчасного виконання зобов'язань тощо.

Крім етапів, що були розглянуті вище, можна окремо виділити *роботу з проблемними кредитами*, яка зводиться не тільки до пошуку можливостей повернення прострочених позик, а й до зменшення кредитного ризику за будь-якими позиками.

4.2.3 Плата за кредит

Банки за законами ринку функціонують в умовах жорсткої конкуренції, і тому необхідною передумовою для забезпечення їх нормальної діяльності є визначення плати за банківські послуги, зокрема, на кредитному ринку. Надання позичок — одна з найбільш важливих функцій комерційного банку і є основним джерелом його доходу.

Цінова політика в наданні кредитних послуг передбачає обґрунтованість встановлення рівня процентних ставок за кредитами, тарифів, комісійних, премій, знижок. В економічній теорії та на практиці є декілька методів ціноутворення на банківські позики.

Метод "вартість плюс" враховує вартість залучених коштів та всі витрати банку, пов'язані з наданням позики. *Процентна ставка за позикою включає:*

- вартість залучення кредитних ресурсів для банку;
- операційні витрати, пов'язані з процесом кредитування (заробітна плата працівників кредитного відділу, вартість обслуговування кредиту, контролю за ним, вартість управління забезпеченням тощо);
- премію за ризик невиконання зобов'язань клієнтом;

— премію за ризик, пов'язаний зі строком кредитування;

— бажаний рівень прибутковості кредиту, який забезпечує достатні виплати акціонерам банку.

Необхідною умовою застосування цього методу є наявність у банку ефективної системи обліку витрат за кожним кредитом, а також управлінської інформації.

Головний недолік методу — ігнорування ринкових чинників, таких як попит та пропозиція, стан кредитного ринку, конкуренція тощо, а також припущення, що банк точно може обчислити свої витрати за кожним кредитом. Метод "вартість плюс" використовується на ринках із низьким рівнем конкуренції.

Сутність методу "базова ставка плюс" полягає у визначенні кредитної ставки як суми базової ставки і кредитного спреду. За базову можна взяти ставку пропозиції міжбанківського регіонального ринку, ставку першокласного позичальника, ставки міжнародних ринків (LIBOR, KIBOR тощо), інші ставки, що є загальноприйнятими на конкретних ринках.

Кредитний спред включає премію за ризик невиконання зобов'язань клієнтом та премію за термін надання кредиту, що відображає ризик тривалості періоду кредитування. Величина кредитного спреду диференційована залежно від категорії клієнта та його кредитоспроможності. На міжнародних ринках для першокласних позичальників кредитний спред прирівнюється до нуля. Прибуток банку, а також адміністративні витрати входять до складу базової ставки. Оскільки базова ставка складається як середньоринкова, то прибуток банку залежить від рівня його власних витрат.

Перевагами методу є простота, необов'язковість точного розрахування витрат за кожним кредитом, зручність застосування в умовах установлення плаваючих ставок за кредитом, врахування впливу конкуренції.

Метод "надбавки" полягає у визначенні кредитної ставки як суми процентних витрат за залученими коштами та надбавки. Надбавка включає премію за кредитний ризик та прибуток банку. Здебільшого такий метод ціноутворення використовується для надання кредитів великим фірмам на короткі терміни (до 30 днів), включаючи кредити "овернайт".

Практика встановлення незначних надбавок під час визначення кредитних ставок за цим методом сприяла його поширенню та популярності. Витрати на залучення коштів визначаються ставками грошового ринку, які й слугують основою для розрахунків кредитних ставок.

Метод "аналізу дохідності клієнта" базується на врахуванні всіх взаємостосунків із конкретним клієнтом. Оцінюючи всі складові дохідності, особ-

ливу увагу приділяють розрахунку прибутковості тих видів операцій, які здійснюються клієнтом у цьому банку. Метод потребує точного обліку всіх доходів та витрат, пов'язаних з кожним клієнтом, і застосовується, насамперед, для кредитування великих компаній, які мають постійні та різноманітні зв'язки з банком. Визначення процентної ставки за таким методом має на меті знизити кредитну ставку порівняно із загальноприйнятим рівнем заохочення найвигідніших клієнтів.

Доходи банку від операцій з клієнтом включають проценти та комісійні за проведення кредитних, валютних, факторингових, лізингових та інших операцій за надання трастових, консультаційних, інформаційних послуг. Витрати, пов'язані з клієнтом, складаються із заробітної плати банківських працівників, які його обслуговують, витрат на вивчення кредитної документації, на ведення, перевірку та обробку рахунків. Якщо різниця між доходами та витратами за кредитом перевищує середню норму прибутковості банку, то ставка за кредитом може бути знижена.

Метод аналізу дохідності клієнта має певні недоліки: складність, громіздкість, необхідність розробки докладної звітності за доходами та витратами з обслуговування кожного клієнта. Часто аналіз дохідності включає консолідовані дані не лише самого позичальника, а також і його дочірніх компаній, найбільших акціонерів та вищого керівництва. З розширенням спектра пропонуваного банком послуг метод дедалі ускладнюється та потребує застосування автоматизованих систем обліку та аналізу. Але такий підхід до управління кредитними ставками може бути корисним з погляду виявлення найприбутковіших клієнтів і видів банківських послуг та операцій. Крім методів визначення кредитної ставки вартість кредиту залежить і від обраної системи встановлення та нарахування процентів за позикою. Процентні ставки за кредитами можуть бути фіксованими, якщо вони визначаються в момент видачі кредиту і лишаються незмінними протягом всього періоду кредитування, або плаваючими, тобто такими, що переглядаються періодично зі зміною базової ставки. Коли відбувається загальне зниження ставок на ринку, для банку вигіднішою є фіксована ставка за кредитами, а в разі зростання ставок — плаваюча.

Банк може використовувати будь-який з методів, враховуючи при цьому особливості власної ресурсної бази, кредитної політики, специфіку клієнтської бази. При цьому слід мати на увазі, що *процентна ставка має бути:*

— достатньо високою для отримання прибутку за кредитом та компенсації всіх ризиків;

— достатньо низькою для того, щоб позичальник міг скористатися кредитом та погасити його;

— конкурентоспроможною, щоб позичальник не звернувся до іншого кредитора.

Крім того, процентна ставка має повністю покривати вартість залучених коштів та враховувати всі взаємовідносини банку з клієнтом.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття "кредитна політика банку".
2. Які існують пріоритети у розробці кредитної політики?
3. Наведіть приклади чинників, що визначають кредитну політику.
4. Опишіть етапи формування кредитної політики банку.
5. Охарактеризуйте організацію банківського кредитування за етапами.
6. Розкрийте методи встановлення плати за кредитом.
- 7.

4.3 Система оцінки кредитоспроможності позичальника банку

4.3.1 Поняття та сутність кредитоспроможності клієнта банку

У процесі надання кредитів перед будь-яким банком постає необхідність оцінки кредитоспроможності позичальників. Її достовірність істотно впливає як на результати конкретних кредитних угод, так і на ефективність кредитної діяльності банку загалом. Точність оцінки важлива й для позичальника, адже від цього залежить рішення про надання позики та про її можливий обсяг.

Наслідком систематичних помилок в оцінці кредитоспроможності позичальників може бути погіршення якості кредитного портфеля, через що банк буде змушений збільшувати витрати на додаткове резервування. У кращому випадку це призводить до погіршення фінансового стану банку, у гіршому — до його банкрутства.

Кредитоспроможність клієнта у світовій банківській практиці є одним із основних об'єктів оцінки при визначенні доцільності та форм кредитних відносин. Здатність повернути борг пов'язується з моральними якостями клієнта, видом його діяльності, величиною частки капіталу, вкладеного в нерухоме майно, можливістю заробити кошти для погашення позики та інших зобов'язань в процесі виробництва та обігу.

Ще наприкінці XIX ст. Н.Х. Бунге в роботі "Теорія кредиту" наводить вислів французького банкіра Ло: "Довіряючи, ми звертаємо увагу на їх (позичальників) чесність — вона переконує нас в тому, що ми не будемо

обдурені, на їх майстерність — вона дає нам надію, що вони не помиляються в розрахунках, на рід занять — цим визначається надія на відсоток, який ми очікуємо". Тобто, Н.Х. Бунге пов'язував кредитоспроможність з якомога більшою "нерухомістю" капіталу і вважав гарантією повернення боргу вкладення коштів у нерухомість. Сучасні вимоги банків-позичальників щодо кредитоспроможності, в першу чергу, пов'язані із наявністю у позичальника здатності заробити кошти для погашення позики в ході їх нормального кругообігу.

Таким чином, кредитоспроможність позичальника, в першу чергу, ґрунтується на моральних якостях клієнта і його здатності відтворити авансовані кошти для погашення боргу.

Відповідно до чинного положення НБУ "Про кредитування", затвердженого постановою Правління НБУ від 28.09.95 р. № 246 (із змінами та доповненнями), під кредитоспроможністю позичальника розуміють здатність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

Говорити про кредитоспроможність як про здатність залучати капітал або як про передумови для отримання кредиту не зовсім коректно, адже кредитоспроможність оцінюється з погляду банку, якого передусім цікавить не спроможність позичальника створювати кошти, а його здатність розраховуватися за своїми зобов'язаннями.

Як відомо, свої зобов'язання суб'єкт господарювання — юридична особа може погашати різними видами активів — грошовими коштами, готовою продукцією, товарами тощо. Здатність підприємства виконувати зобов'язання характеризується його платоспроможністю.

Виникає запитання: чим кредитоспроможність підприємства відрізняється від його платоспроможності і чи потрібно вживати термін "кредитоспроможність", якщо є поняття "платоспроможність"?

Платоспроможність суб'єкта підприємництва — це його можливості й здатність своєчасно погасити всі види зобов'язань і заборгованості, тоді як кредитоспроможність характеризується лише можливістю підприємства погасити кредитну заборгованість, причому виключно грошовими коштами. Тож для банку, який надає позику, важливо, щоб позичальник був не лише плато-, а й кредитоспроможним.

Кредитоспроможність позичальника, на відміну від його платоспроможності, не фіксує несплатежі за минулий період чи на якусь дату, а прогнозує його платоспроможність на найближчу перспективу. Оцінюється вона на основі системи показників, які відображають розміщення і джерела

обігових коштів, результати господарчо-фінансової діяльності позичальника і аналізу грошового потоку.

Іноді до кредитоспроможності відносять правоздатність позичальника. Це мотивується тим, що кредитор може реалізувати свої права власника на позикову вартість тільки у тому випадку, коли кредитна угода укладена з реально існуючою юридичною особою. Основними завданнями визначення кредитоспроможності позичальника є вивчення фінансового стану підприємства, попередження втрати комерційних ресурсів внаслідок неефективної діяльності позичальника; стимулювання підприємства внаслідок підвищення ефективності його діяльності й кредитування. Тобто, рівень кредитоспроможності потенційного клієнта вказує на ступінь індивідуального (окремого) ризику банку, пов'язаного з наданням певної суми кредиту конкретному позичальнику.

Банк визначає кредитоспроможність позичальника, застосовуючи *комплексну якісну оцінку*. Її здійснюють в ході аналізу всіх елементів кредитоспроможності.

Мета аналізу — отримання інформації для прийняття рішення про можливість й умови надання позики. Глибина аналізу залежить від наявності або відсутності в минулому кредитних відносин банку з конкретним позичальником, від результатів його господарчо-фінансової діяльності, обсягу та строків надання позичок. В умовах ринкової економіки кредитоспроможність клієнта-позичальника є базовою характеристикою, яка визначає можливість встановлення кредитних відносин між банком та контрагентом.

Наведемо узагальнену схему перевірки платоспроможності (табл. 4.6).

Таблиця 4.6 - Схема перевірки платоспроможності.

Хід перевірки	Критерії оцінки	Можливості перевірки
Старт Перевірка кредитоспроможності Кредитоспроможний? Ні	• правова і господарська дієздатність; • юридичне і господарсько-правове представництво у товаристві юридичних осіб; • майнові домовленості у сімейних пар	• особова посвідка; • виписка із торгових реєстрів; • засновницькі угоди; • статuti та ін.; • виписки із майнових реєстрів
Перевірка платоспроможності Недостатня Особиста платоспроможність Достатня	Особисті якості, наприклад, впевненість у собі, наполегливість, надійність, готовність до ризику, почуття відповідальності, а також здоров'я і т. ін. Професійні якості, наприклад, спеціальні навички, організаційні здібності, економність, творчі здібності тощо	• спостереження за веденням рахунків; • реалізація попередніх кредитів; • аналіз підприємства; • банківські довідки; • службові довідки; • отримання рекомендацій

Продовження таблиці 4.6

Хід перевірки	Критерії оцінки	Можливості перевірки
Матеріальна платоспроможність Недостатня Достатня Шанси підприємства в майбутньому Несприятливі Сприятливі	Економічний стан: • в минулому і зараз (наприклад, фінансування, рентабельність, строки платежів тощо); • в майбутньому (наприклад, фінансові потреби і здатність обслуговувати заборгованість, ліквідність, якість забезпечення)	• річні звіти, аналіз балансів; • звіти аудиторів; • економічні оцінки, проміжні баланси; • довідки; • системи фінансового планування; • документи заявника; • експертизи
Рентабельність виробництва Недостатня Достатня Консультація клієнта Консультація клієнта Перепланування інвестиції Так Ні Можливі додаткові гарантії Так Підключення додаткових осіб, що несуть відповідальність за кредитом	• передбачуваний розвиток загальної кон'юнктури; • передбачуваний розвиток галузі позичальника; • конкурентний стан позичальника; • особливості позичальника (наприклад, нові продукти); • оцінка мотиву заявника, наприклад, раціоналізація, зміна асортименту, міркування престижу	• особиста бесіда; • прогнози економічного відділу або дослідження інституту; • повідомлення спеціалізованої преси, телебачення, спілок; • власні галузеві інформаційні служби; • довідки; • динаміка обігу
Пропозиція про задоволення заявки Пропозиція про задоволення заявки Кінець	• порівняння витрат і доходів за інвестицією; • розрахунок економії, можливої за рахунок інвестиції; • оцінка приросту обігу за рахунок інвестиції	• зіставлення витрат і результатів; • довідки; • особиста бесіда

4.3.2 Підходи до оцінки кредитоспроможності позичальника

Українські банки розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальника, в основу яких, як правило, покладено методичні рекомендації Національного банку України щодо оцінки банками кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника.

В цілому механізм оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників — юридичних осіб у сучасних умовах складається з двох основних етапів:

- аналіз фінансового стану потенційного позичальника;
- аналіз якісних показників діяльності підприємства.

Одним з найбільш важливих джерел інформації про стан справ перспективного позичальника є його фінансові звіти. Банки використовують ці матеріали не тільки для визначення обґрунтованості заявки на кредит з погляду потреби суб'єкта в додаткових грошових ресурсах, а й з урахуванням перспектив розвитку позичальника в майбутньому, отримання ним прибутку і ступеня вірогідності несплати за позичкою. Важливо оцінити здатність позичальника заробити кошти в достатньому обсязі і для погашення позики, і для сплати процентів за нею.

Необхідно проаналізувати джерела погашення раніше отриманих позик. Вони можуть погашатися за рахунок прибутку чи інших власних фінансових ресурсів, реалізації активів або за рахунок інших позик. Банк як джерело погашення, перш за все, розглядає прибуток. Про зростання ділової активності клієнта свідчить збільшення валюти балансу за звітний період. Зменшення валюти балансу чи стабільність його протягом декількох років може свідчити про те, що позичальник або приховує свої доходи, або має намір найближчим часом припинити свою діяльність, що значно підвищує ризик неповернення. Враховуючи інфляцію, зміни валюти балансу можна визначити, порівнюючи зростання ділової активності клієнта з індексом інфляції за той самий проміжок часу.

Аналіз і оцінка системи економічних показників діяльності підприємства є важливим і обов'язковим етапом аналізу кредитоспроможності потенційного позичальника.

Банки самостійно встановлюють нормативні значення та відповідні бали для кожного показника залежно від його вагомості (значимості) серед інших показників, що можуть свідчити про найбільшу ймовірність виконання позичальником (контрагентом банку) зобов'язань за кредитними операціями.

Система економічних показників діяльності підприємства складається з таких основних характеристик:

- платоспроможність;
- фінансова стійкість позичальника;
- показники фінансово-економічної діяльності;
- аналіз грошових потоків позичальника.

Наведені в табл. 4.7 економічні показники діяльності потенційного позичальника та їх рекомендовані значення є мінімально необхідними для аналізу кредитоспроможності. Банки мають право самостійно встановлювати додаткові критерії оцінки фінансового стану позичальника, що підвищують вимоги до показників з метою адекватно оцінити кредитні ризики та забезпечити належний контроль за ними.

Таблиця 4.7 - Показники оцінки кредитоспроможності позичальника банку.

Показник	Порядок розрахунку	Орієнт овне значення
<i>Показники ліквідності</i>		
Коефіцієнт миттєвої ліквідності (платоспроможності)	$K_{\text{ЛП}} = \text{Високоліквідні активи} / \text{Поточні зобов'язання}$	0,2
Коефіцієнт поточної ліквідності	$K_{\text{ПЛ}} = \text{Ліквідні активи} / \text{Поточні зобов'язання}$	0,75
Коефіцієнт загальної ліквідності (коефіцієнт покриття)	$K_{\text{ЛЗ}} = \text{Оборотні активи} / \text{Поточні зобов'язання}$	2,00
<i>Показники фінансової стійкості</i>		
Коефіцієнт автономії	$K_{\text{А}} = \text{Власний капітал} / \text{Активи}$	> 0,5
Коефіцієнт незалежності	$K_{\text{Н}} = \text{Залучені кошти} / \text{Власний капітал}$	< 0,5
Коефіцієнт забезпечення власними коштами	$K_{\text{З}} = \text{Власний оборотний капітал} / \text{Оборотні активи}$	> 0,5
Коефіцієнт маневреності власних коштів	$K_{\text{МВК}} = (\text{Власний капітал} - \text{Необоротні активи}) / \text{Власний капітал}$	> 0,5
Коефіцієнт фінансового ле-вериджу	$K_{\text{ЛФ}} = \text{Зобов'язання} / \text{Власний капітал}$	Зменшення
<i>Показники фінансово-економічної діяльності</i>		
Коефіцієнт довгострокового заповнення коштів	$K_{\text{ДЗК}} = \text{Довгострокові зобов'язання} : : (\text{Власний капітал} + \text{Довгострокові зобов'язання})$	Зменшення
Рентабельність активів	$R_{\text{А}} = \text{Чистий прибуток} / \text{Середня вартість активів}$	Збільшення
Рентабельність продажу	$R_{\text{П}} = \text{Чистий прибуток} / \text{Чистий дохід}$	Збільшення
Коефіцієнт оборотності активів	$K_{\text{ОА}} = \text{Чистий дохід} / \text{Середня вартість активів}$	Збільшення
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	$K_{\text{ОМЗ}} = \text{Чистий дохід} / \text{Середня вартість ТМЗ}$	Збільшення
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	$K_{\text{ОДЗ}} = \text{Чистий дохід} / \text{Середня сума дебіторської заборгованості}$	Збільшення
Коефіцієнт валового прибутку	$K_{\text{ЛВ}} = \text{Валовий прибуток} / \text{Чистий дохід}$	Збільшення

Продовження таблиці 4.7

<i>Показник аналізу грошових потоків клієнта</i>		
Показник аналізу грошових потоків клієнта	$K = \frac{(H_{CM} \cdot n) - (Z_M \cdot n) - Z_i}{C_K}$	> 1,5

Примітка. H_{CM} — середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів); C_K — сума кредиту та процентів за ними; n — кількість місяців дії кредитної угоди; Z_M — щомісячні умовно постійні зобов'язання позичальника; Z_i — податкові платежі та суми інших зобов'язань перед кредиторами, що мають бути сплачені з рахунку позичальника, крім сум зобов'язань, термін погашення яких перевищує термін дії кредитної угоди.

Показники, що характеризують рівень фінансово-економічної діяльності позичальника та коефіцієнт фінансового левериджу, не мають певних стандартів. Їх використовують у динаміці та для порівняння з аналогічними показниками інших підприємств відповідної галузі господарювання клієнта банку.

Оцінка фінансового стану позичальника — банківської установи здійснюється шляхом вивчення та аналізу:

- дотримання останнім обов'язкових економічних нормативів діяльності, встановлених діючим банківським законодавством країни;
- обсягів та якості активів і пасивів;
- обсягів і структури прибутків та збитків позичальника;
- рівня формування резервів у режимі страхування ризиків можливих втрат від здійснення активних операцій;
- стану виконання потенційним клієнтом зобов'язань в минулому та їх стан на момент отримання чергової позики;
- стану відносин банку на міжбанківському кредитному ринку та ін.

Необхідним та важливим доповненням процедури визначення фінансового стану позичальника є другий етап оцінки кредитоспроможності — **аналіз якісних показників діяльності підприємства, основними елементами якого є:**

А) *Аналіз історії позичальника* — дає змогу визначити тенденції розвитку на підставі вивчення характеру попередніх взаємовідносин клієнта з банком та історії погашення кредитної заборгованості позичальником у минулому; дуже важливим моментом є період існування підприємства (практика показує, що найбільш критичними є перші 3—5 років активної діяльності).

Б) *Аналіз ринкової позиції позичальника та ступеня його залежності* від структурних і циклічних змін в економіці та у відповідній галузі, який включає ознайомлення з такими елементами:

1) місцезнаходження підприємства. Дає змогу з'ясувати чи вдалим є його розташування з погляду відповідності виду діяльності та характеру господарських операцій (віддаленість від постачальників, наявність кваліфікованих трудових ресурсів, доступність для покупців тощо);

2) вид діяльності підприємства. Надає можливість врахувати фактори, унікальні для цього сегменту ринку. При цьому беруть до уваги капіталомісткість галузі, ефективний розмір підприємства в галузі тощо;

3) метод операцій. Визначається належність підприємства до групи функціонування: виробництво; оптова торгівля; роздрібна торгівля;

4) юридична форма підприємства. Показує, якою частиною майна підприємство буде відповідати перед кредиторами у разі його ліквідації та якою буде процедура ліквідації;

5) наявність державних замовлень та державної підтримки позичальника;

6) макроекономічна ситуація в економіці та стан розвитку галузі позичальника. Враховується пріоритетність галузі для банку, стадія зрілості галузі, чутливість галузі до змін макроекономічних умов, рівень банкрутства в галузі, середній життєвий цикл підприємств у галузі.

В) *Аналіз ефективності менеджменту позичальника, який враховує:*

1) наявність у менеджерів негативного досвіду керівництва іншими підприємствами;

2) рівень компетентності менеджерів у ключових сферах управління: виробництві, фінансах, збуті;

3) частота зміни керівництва, її причини та наслідки;

4) наявність ретельно підготовленого перспективного бізнес-плану;

5) наявність позитивних аудиторських висновків.

Г) *Наявність забезпечення* (застави, гарантії, поручительства).

Оцінка кредитоспроможності позичальника вітчизняними банками залишається досить стандартизованою (з погляду на те, які коефіцієнти вони використовують для визначення фінансового стану позичальника), але можуть використовуватися додаткові показники, які відрізняють методіку одного банку від іншого. Крім того, деякі банки мають галузевий підхід при наданні кредитів, тобто значення одних і тих самих коефіцієнтів становлять різну частку в сукупному рейтингу позичальника залежно від того, в якому

секторі економіки він працює. Також відрізняються рейтингові шкали визначення класу позичальників.

4.3.3 Визначення класу позичальника банку, формування резервів під кредитні ризики та їх облік

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків є спеціальним резервом, необхідність формування якого обумовлена кредитними ризиками, характерними для банківської діяльності.

Створення резерву під кредитні ризики — це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення рівня ризику кредитних операцій.

1) місцезнаходження підприємства. Дає змогу з'ясувати чи вдалим є його розташування з погляду відповідності виду діяльності та характеру господарських операцій (віддаленість від постачальників, наявність кваліфікованих трудових ресурсів, доступність для покупців тощо);

2) вид діяльності підприємства. Надає можливість врахувати фактори, унікальні для цього сегменту ринку. При цьому беруть до уваги капіталомісткість галузі, ефективний розмір підприємства в галузі тощо;

3) метод операцій. Визначається належність підприємства до групи функціонування: виробництво; оптова торгівля; роздрібна торгівля;

4) юридична форма підприємства. Показує, якою частиною майна підприємство буде відповідати перед кредиторами у разі його ліквідації та якою буде процедура ліквідації;

5) наявність державних замовлень та державної підтримки позичальника;

6) макроекономічна ситуація в економіці та стан розвитку галузі позичальника. Враховується пріоритетність галузі для банку, стадія зрілості галузі, чутливість галузі до змін макроекономічних умов, рівень банкрутства в галузі, середній життєвий цикл підприємств у галузі.

А) Аналіз ефективності менеджменту позичальника, який враховує:

1) наявність у менеджерів негативного досвіду керівництва іншими підприємствами;

2) рівень компетентності менеджерів у ключових сферах управління: виробництві, фінансах, збуті;

3) частота зміни керівництва, її причини та наслідки;

4) наявність ретельно підготовленого перспективного бізнес-плану;

5) наявність позитивних аудиторських висновків.

Б) *Наявність забезпечення* (застави, гарантії, поручительства).

Оцінка кредитоспроможності позичальника вітчизняними банками залишається досить стандартизованою (з погляду на те, які коефіцієнти вони використовують для визначення фінансового стану позичальника), але можуть використовуватися додаткові показники, які відрізняють методику одного банку від іншого. Крім того, деякі банки мають галузевий підхід при наданні кредитів, тобто значення одних і тих самих коефіцієнтів становлять різну частку в сукупному рейтингу позичальника залежно від того, в якому секторі економіки він працює. Також відрізняються рейтингові шкали визначення класу позичальників.

Банки самостійно визначають рівень ризику кредитних операцій, оцінюють фінансовий стан позичальників (контрагентів банку) та вартість застави в межах чинного законодавства.

Щоб розрахувати резерв під кредитні ризики, банки мають здійснювати класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції.

За результатами класифікації кредитного портфеля визначається категорія кожної кредитної операції: "стандартна", "під контролем", "субстандартна", "сумнівна" чи "безнадійна".

"Стандартні" кредитні операції — це операції, за якими кредитний ризик є незначним і становить один відсоток чистого кредитного ризику.

Кредитні операції "під контролем" — це кредитні операції, за якими кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок виникнення несприятливої для позичальника ситуації і становить п'ять відсотків чистого кредитного ризику.

"Субстандартні" кредитні операції — це операції, за якими кредитний ризик є значним, надалі може збільшуватись, і становить 20 відсотків чистого кредитного ризику, а також є ймовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та в терміни, передбачені кредитним договором.

"Сумнівні" кредитні операції — це операції, за якими виконання зобов'язань з боку позичальника/контрагента банку в повній сумі (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) під загрозою, ймовірність повного погашення кредитної заборгованості низька та становить 50 відсотків чистого кредитного ризику.

"Безнадійні" кредитні операції — це операції, імовірність виконання зобов'язань за якими з боку позичальника/контрагента банку (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) практично нульова, ризик за такими операціями дорівнює сумі заборгованості за ними.

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить *валовий кредитний ризик для кредитора*.

В рамках розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятного забезпечення.

Банки зобов'язані створювати та формувати резерви для відшкодування можливих втрат в обсязі повного чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Резерв не формується за бюджетними кредитами, за кредитними операціями між установами в системі одного банку, а також за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно.

У разі консорціумного кредитування резервуванню в провідному банку підлягає тільки та частина кредиту, яке надана безпосередньо цим банком.

Резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як такі, що "під контролем", "субстандартні", "сумнівні", а також "безнадійні".

Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, у якій враховується заборгованість.

Резерв під кредитні ризики використовується лише для покриття збитків від непогашеної позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим.

Банки зобов'язані здійснювати розрахунок резервів під стандартну та нестандартну заборгованість (з урахуванням термінів погашення боргу за кредитними операціями) протягом місяця, у якому здійснено кредитну операцію (або укладено угоду на її здійснення). Формування резервів банки зобов'язані здійснювати щомісячно в повному обсязі незалежно від величини їх доходів за групами ризику відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості станом на перше число місяця, наступного за звітним, до встановленого терміну подання місячного балансу.

Обсяг фактично сформованого резерву за кредитними операціями банків контролюється за даними місячного балансу.

Безнадійна кредитна заборгованість списується банком рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

Банки зобов'язані розробити та затвердити рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення про порядок проведення кредитних операцій та методику проведення оцінки фінансового стану позичальника (контрагента банку).

Аналіз кредитного портфеля та класифікація кредитних операцій (валового кредитного ризику) здійснюється за такими критеріями:

- фінансовий стан позичальника (контрагента банку);
- стан обслуговування позичальником (контрагентом банку) кредитної заборгованості за основним боргом і процентів (комісій та інших платежів на обслуговування боргу) за ним по кожній окремій заборгованості та спроможність позичальника надалі обслуговувати цей борг;
- рівень забезпечення кредитної операції.

Оцінку фінансового стану позичальника (контрагента банку) з урахуванням поточного стану обслуговування позичальником (контрагентом банку) кредитної заборгованості банк здійснює в кожному випадку укладання договору про здійснення кредитної операції, а надалі — не рідше ніж один раз на три місяці, а для банків — не рідше ніж один раз на місяць.

Порядок створення загальних та спеціальних резервів і погашення безнадійної кредитної заборгованості за рахунок коштів цих резервів визначається "Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" (із відповідними змінами, внесеними згідно з постановами Нацбанку), затвердженим постановою Правління НБУ від 06.07.2000 р. № 279.

Згідно з положеннями цього документа класифікація позичальників за результатами оцінки їх фінансового-економічного стану та з урахуванням рівня забезпечення кредитних зобов'язань здійснюється з присвоєнням таких рівнів.

Клас "А": фінансова діяльність успішна, що свідчить про можливість своєчасного виконання зобов'язань за кредитними операціями, зокрема погашення основної суми боргу та процентів за ним відповідно до умов кредитної угоди; економічні показники в межах установлених значень (відповідно до методики оцінки фінансового стану позичальника, затвердженої внутрішніми документами банку); вище керівництво позичальника має відмінну ділову репутацію; кредитна історія позичальника

бездоганна; позичальники-банки (резиденти) і банки-нерезиденти, зареєстровані в країнах — членах СНД, дотримуються економічних нормативів. Одночасно можна зробити висновок, що фінансова діяльність і надалі проводитиметься на високому рівні. До цього класу можуть належати інші позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче ніж показник А, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's та ін.).

Клас "Б": фінансова діяльність позичальника цієї категорії близька за характеристиками до класу "А", але ймовірність підтримання її на цьому рівні протягом тривалого часу є низькою. Позичальники/контрагенти банку, які належать до цього класу, потребують більшої уваги через потенційні недоліки, що ставлять під загрозу достатність надходжень коштів для обслуговування боргу та стабільність одержання позитивного фінансового результату їх діяльності; позичальники-банки (резиденти) і банки-нерезиденти, зареєстровані в країнах — членах СНД, дотримуються економічних нормативів. Аналіз коефіцієнтів фінансового стану позичальника може свідчити про негативні тенденції в діяльності позичальника. Недоліки в діяльності позичальників, які належать до класу "Б", мають бути лише потенційними. За наявності реальних недоліків клас позичальника потрібно знизити. До цього класу можуть належати інші позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче ніж "інвестиційний клас", підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's та ін.).

Клас "В": фінансова діяльність задовільна і потребує більш детального контролю, крім того, позичальники-банки (резиденти) і банки країн — членів СНД дотримуються економічних нормативів. Надходження коштів і платоспроможність позичальника свідчать про ймовірність своєчасного погашення кредитної заборгованості в повній сумі та в терміни, передбачені договором, якщо недоліки не буде усунено. Одночасно спостерігається можливість виправлення ситуації і покращення фінансового стану позичальника. Забезпечення кредитної операції має бути ліквідним і не викликати сумнівів щодо оцінки його вартості, правильності оформлення угод про забезпечення тощо. До цього класу можуть належати позичальники-банки (нерезиденти), що мають кредитний рейтинг не нижче ніж показник В, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's та ін.).

Клас "Г": фінансова діяльність незадовільна (економічні показники не відповідають установленим значенням) і спостерігається її нестабільність про-

тягом року; високий ризик значних збитків; ймовірність повного погашення кредитної заборгованості та відсотків/комісій за нею є низькою; проблеми можуть стосуватися стану забезпечення за кредитом, необхідної документації, яка свідчить про наявність (схоронність) і ліквідність забезпечення, тощо. Якщо під час проведення наступної класифікації немає безсумнівних підтверджень можливості поліпшити протягом одного місяця фінансовий стан позичальника банку або рівень забезпечення за кредитною операцією, то його потрібно класифікувати на клас нижче (клас "Д"). До цього класу належить позичальник/контрагент банку, проти якого порушено справу про банкрутство.

Клас "Д": фінансова діяльність незадовільна і є збитковою; показники не відповідають установленим значенням, кредитна операція не забезпечена ліквідною заставою (або безумовною гарантією), ймовірності виконання зобов'язань позичальником/контрагентом банку практично немає. До цього класу належить позичальник/контрагент банку, визнаний банкрутом в установленому чинним законодавством порядку.

Якщо на час укладення угоди пролонгації кредитної операції (крім угод за кредитними операціями, термін дії яких перевищує два роки) не спостерігається погіршення фінансового стану позичальника (контрагента банку), якого віднесено до класу "А" або "Б", і проценти сплачуються своєчасно, то така операція вважається строковою, тобто пролонгованою без пониження класу позичальника (контрагента банку). Загальний термін такої пролонгації не має перевищувати один рік. При цьому надходження (крім кредитних коштів) на рахунки позичальника (контрагента банку) протягом первісного терміну користування кредитними коштами згідно з кредитною угодою мають перевищувати величину заборгованості за кредитом не менше ніж у два рази та засвідчуватися документально.

Оцінку стану обслуговування боргу банки зобов'язані здійснювати щомісяця.

За станом погашення позичальником (контрагентом банку) кредитної заборгованості за основним боргом (у т. ч. за строковими депозитами та операціями репо) та процентів за ним, на підставі кредитної історії позичальника та його взаємовідносин з банком обслуговування боргу вважається:

— *"добрим"*: заборгованість за кредитом і проценти/комісії за ним сплачуються в установлені терміни або з максимальною затримкою до семи календарних днів; кредит пролонговано без пониження класу позичальника, проценти/комісії за ним сплачуються в установлені терміни або з максимальною затримкою до семи календарних днів; кредит пролонговано з по-

ниженням класу позичальника до 90 днів, проценти/комісії за ним сплачуються в установлені терміни або з максимальною затримкою до семи календарних днів;

— *"слабким"*: заборгованість за кредитом прострочена на термін від 8 до 90 днів та проценти/комісії за ним сплачуються з максимальною затримкою від 8 до 30 днів; або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника на строк від 91 до 180 днів, але проценти/комісії сплачуються вчасно або з максимальною затримкою до 30 днів;

— *"незадовільним"*: заборгованість за кредитом прострочена понад 90 днів; або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника понад 180 днів.

Якщо одна з вимог кожного підпункту/, що характеризує групу кредитної операції, не виконується, то таку операцію відносять до групи, нижчої на один рівень.

Обслуговування боргу не може вважатися "добрим", якщо заборгованість за кредитною операцією включає залишок рефінансованої заборгованості, тобто якщо відбувається погашення старої заборгованості за рахунок надання нового кредиту.

Визначаючи групу кредитної операції, також слід ураховувати зміни початкових умов кредитної угоди щодо сум і термінів погашення основного боргу і процентів за ним (якщо такі зміни відбулися з погіршенням умов для кредитора).

Якщо позичальник має заборгованість одночасно за кількома кредитами, то оцінка обслуговування позичальником боргу ґрунтується на кредитній заборгованості, що віднесена до нижчої групи.

Зобов'язання за наданими гарантіями, поруками та аваліями за станом обслуговування боргу вважається "добрим" до часу їх виконання.

Відповідно до перелічених критеріїв здійснюється класифікація кредитного портфеля за ступенем ризику та визначається категорія кредитної операції (табл. 4.8).

При визначенні чистого кредитного ризику для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією окремо може зменшуватися на вартість прийнятного забезпечення (гарантій та застави майна і майнових прав).

Сума гарантій та вартість предмета застави береться до розрахунку резервів під кредитні ризики з урахуванням коефіцієнтів залежно від категорії кредитної операції (табл. 4.9).

Таблиця 4.8 - Класифікація кредитного портфеля банку за ступенем ризику.

Фінансовий стан позичальника (клас)	Група залежно від рівня обслуговування боргу позичальником		
	<i>Добре</i>	<i>Слабке</i>	<i>Незадовільне</i>
"А"	Стандартна	Під контролем	Субстандартна
"Б"	Стандартна	Субстандартна	Субстандартна
"В"	Субстандартна	Субстандартна	Сумнівна
"Г"	Сумнівна	Сумнівна	Безнадійна
"Д"	Сумнівна	Безнадійна	Безнадійна

Таблиця 4.9 - Урахування вартості застави для розрахунку кредитних ризиків.

Класифіковані кредитні операції	Процент вартості забезпечення, що приймається до розрахунку чистого кредитного ризику						
	Гарантії				Застава		
	Кабінету Міністрів України	Урядів країн категорії "А"	Міжнародних багаточільових банків	Банків з рейтингом не нижче ніж "інвестиційний клас"	Державних цінних паперів	Майнових прав на грошові депозити	Недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів, рухомого і нерухомого майна та інших майнових прав
Стандартна	100	100	100	100	100	100	50
Під контролем	100	100	100	100	80	100	40
Субстандартна	50	100	100	100	50	100	20
Сумнівна	20	20	20	20	20	20	10

Вартість предмета застави визначається банком при кредитуванні за ринковою вартістю. Загальною вимогою до величини забезпечення за кредитною операцією є перевищення його ринкової вартості порівняно із сумою основного боргу та процентів за ним з урахуванням обсягу можливих витрат на реалізацію застави в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.

Розраховуючи чистий кредитний ризик, не враховують заставу, предметом якої є акції, випущені банком-кредитором.

У розрахунок чистого кредитного ризику за кредитами, наданими під заставу майнових прав на грошові депозити позичальника або поручителя, враховується вартість застави в розмірі 100 % за умови передавання цих коштів в управління банку на термін дії кредитної угоди.

Для розрахунку резерву заборгованість за кожною такою операцією окремого контрагента, як надання гарантій, авалів, а також розміщення гарантійних депозитів та грошового покриття (балансовий рахунок 1511

"Гарантійні депозити та грошове покриття в інших банках") слід зменшувати на відповідну суму покриття такої операції (балансовий рахунок 2612 "Кошти суб'єктів господарської діяльності для забезпечення зобов'язань"). Сума коштів, перерахована у виконуючий банк для здійснення платежів за покритим акредитивом, зменшується на суму покриття за умови, що заявник акредитива бере на себе ризики, пов'язані з вибором банків, які беруть участь у розрахунках за акредитивом, і гарантійні депозити відповідають за термінами і сумами відповідному акредитиву та обліковуються за окремими аналітичними рахунками.

Сума валового кредитного ризику за консорціумним кредитом зменшується в провідному банку на суму кредитних ресурсів, залучених від банків — учасників банківського консорціуму.

За кредитами, класифікованими як "безнадійні", банк формує резерв на всю суму боргу за кредитом незалежно від наявності застави.

Ураховуючи зміни кон'юнктури ринку, банкам рекомендується щокварталу, а також у разі кожної пролонгації кредитного договору проводити перевірку стану заставленого майна та за потреби переглядати його вартість.

Якщо банк не здійснює перевірку стану заставленого майна, а також немає документів, що засвідчують наявність і стан забезпечення, то банк зобов'язаний формувати резерв під кредитні ризики на всю суму основного боргу.

На підставі класифікації валового кредитного ризику та врахування прийнятного забезпечення банк визначає чистий кредитний ризик за кожною кредитною операцією і зважує його на встановлений коефіцієнт резервування (табл. 4.10)

Таблиця 4.10 - Коефіцієнти резервування за категоріями кредитних операцій.

Категорія кредитної операції	Коефіцієнт резервування (за ступенем ризику), %
Стандартна	1
Під контролем	5
Субстандартна	20
Сумнівна	50
Безнадійна	100

Резерв під кредитні ризики розраховується та формується головним банком і його філіями. За повноту формування резервів відповідальність несе головний банк.

Щоб реально оцінити доходи і визначити розмір регулятивного капіталу банку, встановлюється порядок формування та використання резерву під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи за активними операціями банків.

Нараховані доходи за активними операціями банків вважаються сумнівними щодо отримання, якщо платіж за основним боргом прострочений на термін понад 90 днів або проценти за ним — понад 60 днів.

Банки зобов'язані формувати резерви незалежно від їх фінансового стану (прибуткової або збиткової діяльності) на всю суму прострочених понад 31 день і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів, які обліковуються за такими балансовими рахунками:

1529 "Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані іншим банкам";

2049 "Прострочені нараховані доходи за кредитами суб'єктам господарської діяльності за внутрішніми торговельними операціями";

2059 "Прострочені нараховані доходи за кредитами суб'єктам господарської діяльності за експортно-імпортними операціями";

2069 "Прострочені нараховані доходи за іншими кредитами в поточну діяльність, які надані суб'єктам господарської діяльності";

2079 "Прострочені нараховані доходи за кредитами в інвестиційну діяльність, які надані суб'єктам господарської діяльності";

2109 "Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані центральним органам державного управління";

2119 "Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані місцевим органам державної управління";

2209 "Прострочені нараховані доходи за кредитами, які надані фізичним особам на поточні потреби";

2219 "Прострочені нараховані доходи за кредитами в інвестиційну діяльність, які надані фізичним особам";

2480 "Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами".

Заборгованість за простроченими понад 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами належить до нестандартної заборгованості. Формування резерву під прострочені та сумнівні щодо отримання нараховані доходи банки здійснюють щомісяця в обсязі фактичної заборгованості за простроченими понад 31 день і сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за станом на перше число місяця,

наступного за звітним. Контроль за повнотою сформованого резерву здійснюється за даними місячного балансу.

Банки зобов'язані щомісяця здійснювати інвентаризацію прострочених і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів та в разі погашення позичальником (контрагентом) заборгованості за нарахованими доходами коригувати суму резерву відповідно до загальної суми прострочених понад 31 день і сумнівних щодо отримання нарахованих доходів, що обліковуються за балансовими рахунками класів 1, 2, 3.

Нараховані доходи, визнані згідно з чинним законодавством безнадійними щодо отримання, списуються за рішенням правління банку за рахунок резерву.

Бухгалтерський облік формування та використання резервів здійснюється відповідно до Правил бухгалтерського обліку формування і використання резервів у банках України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 11.07.2001 р. № 268 і зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 25.07.2001 р. за № 634/5825. Податковий облік регулюється Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств".

Формування (збільшення) спеціальних резервів за кредитними операціями відображається в бухгалтерському обліку такими проводками:

Д-т 7701АП "Відрахування в резерв під заборгованість інших банків"

7702АП "Відрахування в резерв під заборгованість за наданими кредитами клієнтам"

7720АП "Відрахування в резерви під заборгованість за нарахованими доходами"

К-т 1590КА "Резерви під нестандартну заборгованість інших банків"

1591КА "Резерви під стандартну заборгованість інших банків"

1790КА "Резерви під заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями"

2400КА "Резерви під нестандартну заборгованість за кредитами, які надані клієнтам"

2401КА "Резерви під стандартну заборгованість за кредитами, які надані клієнтам"

2490КА "Резерви під заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами".

У разі формування (збільшення) резерву в іноземній валюті бухгалтерські проводки здійснюються з урахуванням офіційного валютного курсу на день проведення операції. Банк формує резерви в іноземній валюті за кожною валютою окремо. Переоцінка резервів в іноземній валюті у зв'язку зі зміною офіційних валютних курсів відображається за балансовим рахунком 6204 "Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами".

У разі сторнування (зменшення) розрахункової величини спеціальних резервів, сформованих у національній валюті, здійснюються такі проводки:

Д-т Відповідний рахунок сформованого резерву

К-т 7701АП "Відрахування в резерв під заборгованість інших банків"

7702АП "Відрахування в резерв під заборгованість за наданими кредитами клієнтам"

7720АП "Відрахування в резерви під заборгованість за нарахованими доходами".

Списання безнадійної заборгованості за рахунок резерву відображається в бухгалтерському обліку такими проводками:

Д-т Відповідний рахунок сформованого резерву

К-т Відповідний рахунок сумнівної заборгованості або рахунок, за яким обліковується відповідний актив.

Списана безнадійна заборгованість за рахунок спеціальних резервів обліковується за групами позабалансових рахунків 960 "Не сплачені в строк доходи" та 961 "Борги, списані у збиток", за якими вона враховується до часу надходження в порядку відшкодування або до закінчення терміну, визначеного чинним законодавством України.

При цьому здійснюються проводки:

Д-т 960 "Не сплачені в строк доходи"

961 "Борги, списані у збиток"

К-т 991 Контррахунки для рахунків розділів 96—98.

У разі часткового або повного погашення контрагентом раніше списаної за рахунок резерву суми безнадійної заборгованості здійснюються такі проводки:

— якщо безнадійну заборгованість було списано за рахунок резерву в поточному році

Д-т Кореспондентський рахунок, рахунок готівкових коштів, поточний рахунок

К-т 7701 АП "Відрахування в резерв під заборгованість інших банків"

7702 АП "Відрахування в резерв під заборгованість за наданими кредитами клієнтам"

7720 АП "Відрахування в резерви під заборгованість за нарахованими доходами";

— якщо безнадійну заборгованість було списано за рахунок резерву в минулому році

Д-т Кореспондентський рахунок, рахунок готівкових коштів, поточний рахунок

К-т 6711 П "Повернення раніше списаної сумнівної заборгованості інших банків"

6712 П "Повернення раніше списаної сумнівної заборгованості за кредитами, які надані клієнтам"

6717 П "Повернення раніше списаних безнадійних доходів минулих років".

Одночасно здійснюється проводка за кредитом груп позабалансових рахунків 960 "Не сплачені в строк доходи" та 961 "Борги, списані у збиток".

Після закінчення терміну, визначеного чинним законодавством України, за безнадійною заборгованістю, що була списана за рахунок резервів, здійснюється аналогічна проводка.

4.3.4 Основні засади проведення оцінки кредитоспроможності позичальників зарубіжними банками

Банки країн з розвинутою ринковою економікою застосовують складну систему великої кількості показників для оцінки кредитоспроможності клієнтів. Вона диференційована залежно від характеру позичальника (фірма, приватна особа, вид діяльності), а також ґрунтується як на сальдових, так і на оборотних показниках звітності клієнта.

Американські комерційні банки використовують чотири групи основних показників:

- ліквідності;
- оборотності капіталу;
- залучення коштів;
- прибутковості.

До першої групи відносять:

— *коефіцієнт ліквідності* — співвідношення найбільш ліквідних коштів та короткострокових боргових зобов'язань), яке прогнозує здатність клієнта оперативної і в строк погасити борг банку на основі оцінки структури

оборотного капіталу;

— *коефіцієнт покриття* — співвідношення оборотного капіталу та короткострокових боргових зобов'язань, що показує межу кредитування.

Показники оборотності капіталу, що належать до другої групи, відображають якість оборотних активів і можуть використовуватися для оцінки росту коефіцієнта покриття.

Коефіцієнти залучення становлять третю групу і показують залежність фірми від залучених коштів. Основним показником, який використовується в цій групі, є *коефіцієнт залучення коштів*, який розраховується як співвідношення усіх боргових зобов'язань до основного капіталу. Чим вищий коефіцієнт залучення, тим гірша кредитоспроможність позичальника.

З третьою групою тісно пов'язані показники четвертої групи, що характеризують *прибутковість фірми*:

- норма дохідності;
- доля прибутку в доходах;
- норма прибутку на активи;
- норма прибутку на одну акцію, тощо.

Усі вказані показники взаємопов'язані й утворюють єдину систему.

Крім основних показників для оцінки кредитоспроможності можуть використовуватися *додаткові показники*:

- забезпечення власним капіталом,
- рентабельність.

Джерела інформації про кредитоспроможність позичальника:

- підсумки переговорів із заявником;
- інспекція на місці;
- аналіз фінансових звітів;
- зовнішні джерела.

Іноді банки зв'язують власну інформацію з даними інших банків, які мали відносини з потенційним позичальником. Вони також можуть перевірити дані у різноманітних постачальників і покупців цієї фірми. Іншими джерелами інформації про фірми, особливо великі, є комерційні журнали, газети, довідники, державна звітність і т. д.

Основним джерелом інформації для оцінки кредитоспроможності господарських організацій має бути баланс з пояснювальною запискою до нього. Аналіз балансу дає змогу визначити, якими коштами володіє підприємство і яку суму кредиту ці кошти можуть забезпечити. Однак для всебічного й обґрунтованого висновку про кредитоспроможність клієнтів банку балансових показників недостатньо. Тому для розрахунку показників

кредитоспроможності слід використовувати: дані оперативного обліку, бізнес-план, відомості, які накопичуються у банках, дані статистичних установ, дані анкетування клієнтів, інформацію постачальників, підсумки обробки даних дослідження за спеціальними програмами, відомості спеціалізованих бюро з оцінки кредитоспроможності господарських організацій.

Маючи інформацію з наданих банку матеріалів та відомостей, отриманих безпосередньо від клієнтів, експерти кредитного відділу звертаються до архівів свого банку. Якщо клієнт вже отримував раніше кредит у банку, то в архіві зберігаються відомості про затримки у погашеннях боргу та інші порушення.

Банк може встановити контакт з іншими кредитними організаціями, щоб використовувати їх досвід роботи з цим позичальником та отримати відповіді на ряд конкретних питань. Які суми позик отримував клієнт у попередні періоди? Чи своєчасно погашались раніше надані йому кредити? Чи були достатньо високими залишки на банківських рахунках клієнта? Чи оголошувався коли-небудь клієнт банкрутом? Всі ці відомості можуть бути отримані в різних кредитних організаціях і доповнені відомостями, які банку можуть надати місцеві або регіональні кредитно-інформаційні бюро, що діють в багатьох зарубіжних країнах.

Кредитно-інформаційне бюро — це фірма, яка збирає інформацію про позичальників і про те, як вони раніше погашали свої борги (тобто їх кредитні історії). Тільки в Сполучених Штатах Америки діє близько трьох тисяч кредитно-інформаційних бюро, які мають кредитні історії більшості фізичних та багатьох юридичних осіб, що коли-небудь звертались за позикою. Великі кредитно-інформаційні фірми США (наприклад, "Дан енд Бредстріт") постійно готують і надають дані загальних кредитних рейтингів фірм для декількох тисяч корпорацій.

Фірма "Роберт Морріс" готує свій щорічний звіт про позичальників на підставі інформації, наданої кредитними інспекторами, які працюють в банках — членах асоціації "Роберт Морріс" (Robert Morris Association). Фірма "Роберт Морріс" у першу чергу обслуговує потреби банків, які входять до цієї асоціації. Вона узагальнює отримані дані за галузями та розмірами фірм, визначає середні значення операційних і фінансових показників за рік, а також максимальні та мінімальні значення квартальних показників.

Інша відома фірма "Лео Трей" проводить аналогічну роботу на базі даних податкового управління США. Вона щорічно готує "Альманах торговельних і промислових фінансових показників", виконуючи розрахунки

за 22 показниками діяльності фірм різних галузей і групувань (за узагальненими даними відповідно до розмірів активів).

Детальна аналітична інформація за окремими показниками і галузями надається фірмою "Дан енд Бредстріт Кредіт сервіс". Вона обробляє більше одного мільйона фінансових звітів корпорацій та фірм, що діють у 800 різноманітних виробництвах і галузях, перелічених в "Стандартній промисловій класифікації".

Оцінюючи кредитні заявки, працівникам кредитних відділів потрібно проаналізувати не тільки всі питання, пов'язані з конкретним позичальником, а й економічну ситуацію, яка склалася в регіоні й галузі, в якій він діє. Заявки позичальників щодо кредитів, пов'язаних з міжнародними торговельно-економічними та фінансовими операціями, розглядаються з урахуванням кон'юнктури світових валютних ринків.

Є багато різних методик аналізу фінансового стану клієнта і його надійності з погляду своєчасного погашення боргу банку. В практиці банків США використовуються "Правила шести С", в яких критерії відбору клієнтів позначені словами, які починаються з літери "С".

1. *Характер позичальника (character)*. Кредитний інспектор повинен бути впевнений в тому, що клієнт може достатньо точно вказати мету отримання кредиту та має серйозні наміри погасити його. Якщо в інспектора немає впевненості щодо мети кредиту, то її має бути з'ясовано. Навіть у цьому разі кредитному інспектору належить встановити: чи відповідально клієнт ставиться до позикових коштів, чи дає він правдиві відповіді на запитання банку та чи буде прикладати всі зусилля для виплати заборгованості за кредитом. Відповідальність, правдивість і серйозність намірів клієнта погасити всю заборгованість становлять те, що кредитний інспектор називає "характером позичальника". Якщо у кредитного інспектора після вивчення документів, наданих позичальником, і бесід з ним виникли сумніви щодо надійності клієнта, його бажання і здатності погасити кредит, то клієнту слід відмовити в кредитуванні.

Інакше банк точно матиме справу з проблемним кредитом, погашення якого ставиться під сумнів.

2. *Здатність позичати кошти (capacity)*. Кредитний інспектор повинен бути впевнений в тому, що клієнт, що бажає отримати кредит, має юридичне право подавати кредитну заявку та підписувати кредитний договір. Ця характеристика клієнта відома як його здатність позичати кредитні кошти. Наприклад, в більшості штатів США і регіонів Росії неповнолітні (особи, які не досягли 18 або 21 року) не мають права нести відповідальність за

кредитною угодою. Банк стикається з труднощами при стягненні такого кредиту. Кредитний інспектор повинен бути впевнений в тому, що керівник або представник компанії або банку, який звертається за кредитом, має відповідні повноваження, надані йому установчими документами або Радою директорів, на проведення переговорів і підписання кредитного договору від імені компанії (банку). Кредитний інспектор зобов'язаний вивчити статут та установчий договір фірми (банку) для того, щоб визначити, які особи мають повноваження на підписання кредитного договору. Стягнення через судові органи коштів за кредитним договором, що був підписаний не уповноваженими на це особами, може виявитися неможливим, через що банк зазнає значних збитків.

3. *Грошові кошти (cash)*. Ключовий момент будь-якої кредитної заявки полягає у визначенні можливостей позичальника погасити кредит. У цілому позичальник має тільки три джерела погашення отриманих ним кредитів:

- потоки готівки;
- продаж або ліквідація активів;
- залучення фінансів.

Будь-яке з указаних джерел може забезпечити залишкову суму коштів для погашення кредиту. Однак банкіри надають перевагу потокам готівки як основному джерелу погашення кредиту позичальником, оскільки продаж активів може погіршити баланс позичальника, а його додаткові запозичення можуть послабити позиції банку як кредитора. Недостатність потоку готівки є важливим показником погіршення фінансового стану фірми і відносин з кредиторами.

4. *Забезпечення (collateral)*. Оцінюючи забезпечення за кредитною заявкою, кредитний інспектор повинен отримати відповідь на запитання: чи є у позичальника достатній капітал або якісні активи для надання необхідного забезпечення за кредитом? Кредитний інспектор звертає особливу увагу на такі характеристики, як строк служби, стан та структура активів позичальника. Якщо активи позичальника — це застаріле обладнання або технологія, то їх цінність як кредитного забезпечення є незначною, оскільки подібні активи буде важко перетворити в готівкові кошти у разі недостатності доходів позичальника для погашення заборгованості за кредитом.

5. *Умови (conditions)*. Кредитний інспектор повинен знати, як ідуть справи у позичальника, або становище, яке складається у відповідній галузі, а також те, як зміна економічних та інших умов може вплинути на процес погашення кредиту. За документами кредит може здатися надійним щодо забезпечення, але ступінь його надійності може суттєво знизитися в результаті

зниження обсягів продажу або доходу в умовах економічного спаду або зростання процентних ставок, викликаного інфляцією. Для оцінки стану галузі та економічних умов більшість банків створюють інформаційні центри з базою даних, збирають різні інформаційні матеріали та підсумкові документи про наукові дослідження у галузях, в яких діють їх основні позичальники.

6. *Контроль (control)*. Останнім фактором кредитоспроможності позичальника, тобто її оцінки, виступає контроль, який зводиться до отримання відповідей на такі запитання, як: наскільки зміна законодавства, правової, економічної та політичної ситуації може негативно вплинути на діяльність позичальника і його кредитоспроможність?

У світовій практиці досить широко застосовуються такі системи аналізу кредитоспроможності:

— **PARSER** (Person, Amount, Repayment, Security, Expediency, Remuneration);

— **CAMPARI** (Character, Amount, Means, Purpose, Ability, Repayment, Insurance);

— **MEMO RISK** (Management, Experience, Market, Operations, Repayment, Interest, Security, Control);

— 4 FC (чотири основи кредитоспроможності: Management quality, Industry dynamics, Security realization, Financial condition) (табл. 4.11).

Вони мають досить багато спільних рис, але відрізняються одна від одної кількістю показників, що застосовуються як складові загального рейтингу позичальника, а також різними методиками складання характеристик та визначення їх пріоритетності.

Системи CAMPARI та PARTS ґрунтуються на послідовному розгляді зафіксованих у кредитній заявці та фінансових документах найсуттєвіших факторів, що характеризують клієнта, з метою виявлення потенційного ризику надання конкретної позики.

Переклад перших складових кожної з перелічених систем аналізу (*person, character, management & experience, management quality*) означає: репутація позичальника, якість менеджменту, управлінські навички. Системи MEMO RISK і 4 FC мають однакові значення елементів *market* та *industry dynamics* — це загальні обставини для бізнесу позичальника, специфіка галузі, динаміка та *operations* і *financial conditions* — фінансове становище позичальника, оцінка бізнесу, адекватності капіталу. Також спільним компонентом для усіх перелічених вище систем є: забезпечення, можливість реалізації застави, спосіб страхування кредитного ризику. PARSER,

CAMPARI, MEMO RISK, на відміну від чотирьох основ кредитоспроможності (4 FC) мають *спільні елементи*:

- визначення можливості погашення кредиту;
- винагорода за кредитний ризик.

Системи PARSER та CAMPARI також потребують обґрунтування суми кредиту.

Таблиця 4.11 - Основний зміст деяких систем аналізу кредитоспроможності, що використовуються у світовій практиці.

Система "6C"	PARSER	CAMPARI	MEMO RISK	Чотири основи кредито-спроможності "4 FC"	Значення елемента (переклад)
Character	Person	Character	Management	Management quality	Репутація позичальника, якість менеджменту, управлінські навички
			Experience		Досвід
Conditions			Market	Industry dynamics	Загальні обставини для бізнесу позичальника, специфіка галузі, динаміка
Collateral	Security	Insurance	Security	Security realization	Забезпечення, можливість реалізації застави, спосіб страхування кредитного ризику
			Control		Контроль
Capital			Operations	Financial condition	Фінансове становище позичальника, оцінка бізнесу, адекватності капіталу
Capacity (Cash flow)		Ability			Експозиція грошових потоків та кредитних потреб
Control	Repayment	Repayment	Repayment		Визначення можливості погашення кредиту
	Amount	Means			Засоби погашення боргу
		Amount			Обґрунтування суми кредиту
	Remuneration	Purpose	Interest		Винагорода за кредитний ризик. Процентна ставка
	Expediency				Доцільність надання позички
					Ціль кредиту

Варто вказати на компоненти систем, які не властиві іншим. Наприклад, система MEMO RISK звертає увагу на досвід позичальника та контроль за його діяльністю, CAMPARI — на експозицію грошових потоків та кредитних потреб, засоби погашення боргу та ціль надання кредиту, PARSER — на доцільність надання позички. Водночас наведені системи аналізу кредитоспроможності мають досить багато спільних рис з "правилом шести С", яке було детально розглянуто вище.

Оцінка кредитоспроможності клієнтів французькими комерційними банками включає три блоки:

- оцінка підприємства й аналіз його балансу та іншої звітності;
- оцінка кредитоспроможності клієнтів на підставі методик, прийнятих окремими комерційними банками;
- використання для оцінки кредитоспроможності даних картотеки Банку Франції.

Оцінюючи підприємства, банк цікавиться такими питаннями:

- характер діяльності підприємства і час його функціонування;
- фактори виробництва: трудові, виробничі, фінансові ресурси, економічне середовище.

Баланс та інші форми звітності використовуються для оцінки співвідношення сальдових показників та для розрахунку коефіцієнтів кредитоспроможності на основі оборотних показників.

Як варіант приватної методики оцінки кредитоспроможності клієнта можна навести методику банку Cretid Lione. Вона побудована на оборотних даних клієнта.

Методика є системою оцінки, побудованою на п'яти коефіцієнтах (формули 4.1—4.5):

$$K_1 = \text{Валютний експлуатаційний дохід} / \text{Додана вартість}; \quad (4.1)$$

$$K_2 = \text{Фінансові витрати} / \text{Додана вартість}; \quad (4.2)$$

$$K_3 = \text{Капіталовкладення за рік} / \text{Додана вартість}; \quad (4.3)$$

$$K_4 = \text{Довгострокові зобов'язання} / \text{Додана вартість}; \quad (4.4)$$

$$K_5 = \text{Чисте сальдо готівки} / \text{Обіг}. \quad (4.5)$$

Кожен з показників оцінюється за 4-бальною системою, визначається загальний підсумок у балах. До цього підсумку додаються літери А, В, С, Д залежно від достатності капіталу. Сума балів, літер визначає рівень кредитоспроможності клієнта.

Враховуються також і дані картотеки Банку Франції, котра має чотири розділи. В першому підприємства поділяються на 10 груп, залежно від величини активу балансу кожній групі присвоюються літери від А до К.

Другий — це розділ кредитного котирування, що визначає довіру до підприємств. Це котирування ґрунтується на вивченні фінансової ситуації та рентабельності, а також на оцінці керівників, власників капіталів та підприємств, з якими клієнт має тісні комерційні стосунки. Кредитне котирування поділяє підприємства на сім груп, яким присвоюються шифри від 0 до 6.

Третій розділ класифікує підприємства за їх платоспроможністю. Банк Франції фіксує усі випадки неплатежів і залежно від цього поділяє клієнтів комерційних банків на три групи, яким привласнюються шифри 7, 8 або 9. Шифр 7 — це пунктуальність в платежах, відсутність реальних труднощів щодо грошових коштів протягом року. Шифр 8 надається при тимчасових труднощах, пов'язаних з наявністю грошових коштів, які не становлять серйозної загрози для платоспроможності підприємства. Шифр 9 означає, що платоспроможність підприємства дуже скомпрометована.

Четвертий розділ картотеки поділяє підприємства на дві групи: підприємства, цінні папери яких можуть або не можуть бути перевраховані в Банку Франції.

Останнім часом в західних банках розробляють методи оцінки якості потенційних позичальників за допомогою різних статистичних моделей. Ціль полягає в тому, щоб виробити стандартні підходи для об'єктивної характеристики позичальників. Прикладом такої класифікаційної моделі є *"модель 2"*, розроблена групою американських економістів наприкінці 70-х рр. Модель призначена для оцінки ймовірності банкрутства ділової фірми. Американський економіст Альтман запропонував рівняння для оцінки ймовірності банкрутства підприємства.

Він використав п'ять змінних:

- X_1 — відношення оборотного капіталу до суми активів;
- X_2 — відношення нерозподіленого доходу до суми активів;
- X_3 — відношення операційних доходів до суми активів;
- X_4 — відношення ринкової вартості акцій фірми до загальної суми боргу;

— X_5 — відношення суми продажу до суми активів.

Для розрахунку числових параметрів моделі Альтман застосував метод багаточисельного дискримінантного аналізу.

Класифікаційне правило, отримане на підставі рівняння:

— якщо значення Z менше від 2,675, фірму варто віднести до групи потенційних банкрутів;

— якщо значення Z більше 2,675, фірмі в найближчій перспективі банкрутство не загрожує.

Досить широко використовується в західних банках метод кредитного скорингу. *Моделю оцінки комерційної позички, запропонована американським економістом Чессером, включає шість змінних:*

— X_1 — відношення касової готівки і ринкових цінних паперів до суми активів;

— X_2 — відношення чистої суми продажу до суми касової готівки і ринкових цінних паперів;

— X_3 — відношення доходу до вирахування процентів і податків до суми активів;

— X_4 — відношення загальної заборгованості до суми активів;

— X_5 — відношення основного капіталу до акціонерного капіталу;

— X_6 — відношення оборотного капіталу до чистої суми продажу.

Автор використав дані ряду банків за 37 "задовільними" і 37 "незадовільними" позичками, при цьому до розрахунку були взяті дані балансів позичальників за рік до одержання позики. Підставивши розрахункові показники моделі у формулу ймовірності порушення умов договору. Чессер правильно визначив три із кожних чотирьох досліджуваних ним випадків.

В період переходу до ринкової економіки вибір показників кредитоспроможності має враховувати структуру оборотних коштів і їх джерел, що склалася, особливості затверджені в країні звітності, ступінь впровадження в господарське життя різних форм власності. Крім того, система показників у стартовому періоді не повинна бути складною, з тим, щоб не підвищувати складність банківських операцій за досить слабкого оснащення кредитних установ комп'ютерною технікою.

Наприклад, в Угорщині для оцінки кредитоспроможності використовувались три показники, в Польщі вирішальним фактором була наявність попиту на ринку на готову продукцію потенційного позичальника.

Зарубіжний досвід визначення кредитоспроможності позичальника є необхідним для вітчизняних банків, щоб навчитися прогнозувати ймовірність його банкрутства (погіршення фінансового стану), набути відповідного досвіду зі складання довідників та баз даних про діяльність позичальників у країні та навчитися правильно реагувати на негативні тенденції, які спостерігаються під час дії кредитної угоди. Крім того усім банкам необхідно застосовувати галузевий підхід у роботі з потенційними позичальниками — суб'єктами господарської діяльності.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке кредитоспроможність клієнта банку?
2. Чим відрізняються поняття "кредитоспроможність" та "платоспроможність"?
3. Наведіть узагальнену схему перевірки платоспроможності.
4. Розкрийте етапи оцінки кредитоспроможності позичальників — юридичних осіб.
5. З чого складається система економічних показників діяльності підприємства? Які джерела інформації використовуються?
6. Опишіть складові аналізу якісних показників діяльності підприємства.
7. Для чого використовується резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями?
8. Опишіть категорії кредитних операцій за результатами класифікації кредитного портфеля.
9. Розкрийте поняття "валовий ризик" та "чистий ризик".
10. Охарактеризуйте класи позичальників за результатами оцінки їх фінансового-економічного стану.
11. Розкрийте критерії оцінки стану обслуговування боргу.
12. Яким чином визначається категорія кредитної операції?
13. Як беруться до розрахунку резервів суми гарантій та вартість предмета застави?
14. Опишіть правила формування резерву за окремими видами кредитів.

15. Охарактеризуйте правила та механізм бухгалтерського обліку формування резервів під кредитні ризики. Наведіть приклади проводок.

16. Які особливості мають системи оцінки кредитоспроможності за кордоном? Наведіть їх порівняльну характеристику.

17. Опишіть моделі, які використовуються для оцінки якості позичальника.